

Ђуро Марић

СТОГОДИШЊИЦА РОЂЕЊА АКАДЕМИКА др МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

Осмог новембра 2002. године навршило се сто година од рођења српског истакнутог етнолога и географа професора др Миленка С. Филиповића. Као велики борац за научну истину и неуморни научно-истраживачки радник, професор др Миленко С. Филиповић је оставио изузетно вриједан научни опус настао на најбољим традицијама Цвијићеве антропогеографске школе. Бројни његови радови стално и незаобилазно се цитирају, посебно они етнолошког карактера јер, како је и сам говорио, био је прије свега етнолог а мање географ. Да би смо достојно и трајно обиљежили ту годишњицу, на иницијативу проф. др Милоша Бјеловића који је био блиски сарадник и асистент професора Миленка С. Филиповића, Географско друштво Републике Српске је организовало радни скуп под насловом **"Округли сто поводом стогодишњице рођења професора Миленка С. Филиповића"** чије ћемо материјале објавити у овом броју нашег часописа. У оквиру овог дијела часописа објављујемо и рад професора Миленка С. Филиповића под насловом: СРБ У РУСИЈИ, писан давне 1947. године, а кога је за штампу приредио проф. др Милош Бјеловић. Скуп је одржан 8. новембра 2002. године, на дан рођења академика др Миленка С. Филиповића на Природно-математичком факултету у Бањој Луци, а отворио га је предсједник друштва доц. др Чедомир Црногорац.

Своја саопштења су поднијели Душан Дрљача (**"Радови Миленка С. Филиповића и Србима у расејању"**) и Раде Ракита (**"Миленко С. Филиповић и његов рад на проучавању материјалне и духовне културе код Срба и одабирања и упућивања младог кадра у научни рад"**). Са посебним надахнућем о својим сјећањима на рад и сарадњу са некадашњим својим професором говорио је др Милош Мишковић, а о улози Миленка С. Филиповића у музеологији говорио је др Живко Секулић. Из здравствених разлога овом скупу није могао присуствовати и професор Милош Бјеловић, иначе велики поштовалац и заљубљеник у дјело и рад свог некадашњег професора, али је доставио два своја припремљена саопштења (**"Географско дјело Миленка С. Филиповића"** и **"Животни пут Миленка С. Филиповића"**).

Скуп је завршен у пријатној атмосфери пуној разговора и сјећања на живот и дјело академика Миленка С. Филиповића.

BIRTH CENTENARY OF ACADEMICIAN
Sc.D. MILENKO S. FILIPOVIC

On November 8, 2002 have passed one hundred years since the birth of eminent Serbian ethnologist and geographer Sc. D. Milenko S. Filipovic. As a great fighter for scientific truth and unwearied research worker, Sc. D. Milenko S. Filipovic had left enormously valuable scientific works developed on the best traditions of Cvijic's anthropogeography school. Many of his works have been constantly and unavoidably quoted, especially those of ethnic character, as he himself was saying that he first of all had been ethnologist and then geographer. In order to worthy and continually denote this anniversary, on the initiative of Sc.D. Milos Bjelovitic who was close co-operator and assistant of professor Milenko S. Filipovic, Geographic Society of the Republic of Srpska organized working meeting with the title **"Round table in honour of birth centenary of professor Milenko S. Filipovic"** whose materials will be published in this copy of our magazine. Within this part of the magazine, we will publish the work **"SERBS IN RUSSIA"** by professor Milenko S. Filipovic, written in 1947, which was prepared for printing by Sc. D. Milos Bjelovitic. The meeting took place on November 8, 2002, the date of birth of academician Sc. D. Milenko S. Filipovic, at the Faculty of Sciences in Banjaluka and was opened by the president of the Society Sc. D. Cedomir Crnogorac.

The reports were made by Dusan Drljaca (**"The Works of Milenko S. Filipovic about Serbs abroad"**) and Rade Rakita (**"Milenko S. Filipovic and his work on researching the material and spiritual culture at Serbs and selection and instruction of young personal to scientific work"**). Sc. D. Milos Miskovic was speaking with great inspiration about his memories of the work and cooperation with his former professor, and ph.D. Zivko Sekulic about professor's role in museology. Although he is a great admirer of his former professor's work, Sc. D. Milos Bjelovitic could not be present at this meeting because of his bad health but he provided his two prepared reports (**"Geographic work of Milenko S. Filipovic"** and **"Life of Milenko S. Filipovic"**).

The meeting was brought to an end in a pleasant atmosphere full of talks and memories on life and work of academician Sc.D. Milenko S. Filipovic.

Милош Бјеловитић

ЖИВОТНИ ПУТ МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

Породица Филиповић као и велик број српског становништва води поријекло из Херцеговине или Црне Горе. Према предању предак Филиповића је поријеклом из Оногшта-Никшића у Старој Херцеговини, који се на граници 18. и 19. в. доселио у Сарајево. Његов син Филип Јовановић, отвара прву цамцијску-стакларску радњу у Сарајеву. Трећи Филипов син сретен се запошљава на жељезници и зато се сели у Подлугове. По оцу добива ново презиме Филиповић, које постаје стално од првог аустријског пописа становништва 1879. године. Као жељезничарски службеник Сретен је често мјењао мјесто боравка. Кад је био привремено на служби у Босанском Броду рађа му се 8. новембра 1902. године прворођени син Миленко, који касније добива још шестеро браће и сестара. Породица се ускоро враћа у Подлугове гдје Миленко проводи дјечје дане до поласка у основну школу, коју полази у оближњем граду Високом. Први свјетски рат га затиче као ученика гимназије у Тузли. Бројна породица Филиповића тешко да може школовати седмеро ђака, па зато Миленко као гимназијалац даје инструкције слабијим ученицима и тако помаже школовање млађег брата. Затим њих двојица помажу школовање сестара и млађе браће. Миленка као гимназијалац и студента у Београду као и још неколико даровитих ђака материјално помаже тузлански индустријалац Данило Пантић. Миленко Филиповић је читавог живота остао у добрим односима са породицом Пантић, дубоко осјетивши шта значи потпора и помоћ кад је потребна. Зао је Миленко читавог свог живота, у складу са својим могућностима несебично пружао помоћ онима којима је то било нужно. Исто тако, готово читавог живота је помагао по једног студента, обично родом из Босне. Тако га је и смрт затекла 22. априла 1969. године у Београду, док је чекао да дође на ручак Петар са Мајевице, студент у Београду.

Завршивши гимназију у Тузли, Миленко С. Филиповић одлази у Београд гдје на Филозофском факултету уписује студије географије, етнологије и националне историје. Тада долази до изражаја његова огромна радна енергија и интелектуални капацитет тако да завршава студије за три и по године и објављује прве радове са свега 22 године живота. Студент Филиповић је имао срећу и част да буде ученик таквих научних великана као што су то били Јован Цвијић, географ и етнологи Веселин Чајкановић, Тихомир Ђорђевић и Јован Ердељановић. Врстан студент врских учитеља постао је врстан научни радник и такав остао до краја живота.

Послије дипломирања почетком 1925. године постављен је за суплента у сарајевској гимназији, а затим за професора у Велесу, у Македонији. Поред наставничке дужности неуморно ради на докторској дисертацији: "Височка нахија", која је одбрањен и штампана већ 1928. године, кад је њен аутор имао само 26 година! У данашњим условима живота тешко је схватљива израда дисертације за само 3 године! То се могло урадити само на тмељу огромне радне енергије, систематског коришћења радног времена и великог интелектуалног капацитета. Професр Миленко С. Филиповић постаје познато научно име и већ 1930. године изабран је за доцента на Филозофском факултту у Скопљу, гдје је 1937. године изабран за ванредног професора. Настављајући обиман и свестран теренски рад на просторима Македоније и Босне и објављујући бројне радове изабран је за члана Научног друштва у Скопљу.

Огроман је рад професора Филиповића на организовању своје струке - етнологије. Тако је 1939. године био једн од иницијатора и оснивача Етнолошког друштва Југославије. Већ наредне годне покреће и уређује часопис "Етнологија", чије излагање прекида рат 1941. године.

Њемачко бомбрдовање Скопља 6. априла 1941. године руши кућу у којој је становала обитељ Филиповић, а Миленко оставља породицу и јавља се на војни распоред у Тузлу, гдје више није било његове јединице. Склања се у Сарајеву код породице Бесаревић, која је у тешкој ситуацији као позната српска породица. Некако успјева да се пребаци у Београд, гдје су он и супруга му учитељица пензионисани од окупаторских власти.

За вријеме окупације марљиво ради на двјема студијама: "Несродничка и предвојена задруга" и "Студија о крсној слави", које објављује одмах по Ослобођењу. Почетком 1945. године постављен је за кустоса Етнографског музеја у Београду, а за научног сарадника у Етнографском институту Српске академије наука постављен је 1955. године. Као стипендиста Рокфелерове задужбине проводи школску 1952/53 годину на Харварском универзитету у САД. Ту је слушао, али и држао предавања. За вријеме љетних ферија путује Америком од обале Атлантика до обала Пацифика скупљајући грађу за студију о Србима у Америци. На универзитету у Харварду изабран је за научног сарадника.

По повратку у земљу, према позиву са сарајевског универзитета 1955. године Миленко С. Филиповић је изабран за редовног професора за предмете антропогеографија и етнологија. на Филозофском факултету у Сарајеву. И овдје долази до пуног изражаја огромни радни, научни стручни потенцијал професора Филиповића. Постаје главни уредник првог научног часописа из географије у Босни и Херцеговини "Географског прегледа" ког уређује до свог пензионисања. На Одсјеку за географију одмах запажа и одгаја низ врских студената, касније професора универзитета (Др Милош Мишковић, др Наталија Мاستило и др Раде Ракита). Аутор овог рда је изабран за асистента професора Филиповића послје излагања на семинару у Мостару (1956). Био је ментор моје докторске дисертације и неколико доктораната широм Југославије. Од 1959. године до 1964. био је директор Балканолошког института Академије наука БиХ, чији је члан од оснивања.

Здравље га напушта и од 1964. године живи у Београду гдје га затиче смрт 22.04.1969. године. Прије поласка имао је част да у граду Високом прими Априлску награду за свој научни рад и да једна улица добије његово име.

Наши покушаји у Републици Српској у том смислу до сада нису дали никаквог резултата.

Ово је кратка скица животног пута великог, разноврсног научног радника, изванредног организатора научних скупова, одличног професора и правог и бескомпромисног борца за научну истину, који је оставио дубок траг у домену антропогеографије, а још више у етнолошкој науци!

ЛИТЕРАТУРА

Радмила Фабијанић, Академик Миленко С. Филиповић, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Нова серија, свеска 45. Сарајево 1990. стр. 165-168.

Милош Бјеловитић

ГЕОГРАФСКО ДЈЕЛО МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

Живот ми пружа велику част и угодну обавезу да могу говорити о географском дјелу професора Миленка С. Филиповића поводом стоте годишњице његовог рођења.

Одавно је позната чињеница да велики људи, у нашем случају научни радник, носе печат времена у ком су живјели и дјеловали. Њихова величина се мјери поред осталог и по њиховом ходу у или чак испред времена уком су дјеловали. Без сагледавања карактеристика времена у ком су велики људи живјели, у каквој школи су се школовали, ко су им били учитељи, са каквим су се животним препрекама морали борити да би могли урадити оно што су постигли. Дакле без сагледавања цјелокупне личности великог научног радника није могуће донијети исправне судове о његову дјелу. У нашем случају то је покушај сагледавања географског дјела Миленка С. Филиповића. Из претходног осврта на животни пут професора Филиповића може се видјети да је одрастао у веома бројној породици, да се морао добрим дијелом сам старати о свом школовању и пробијати се кроз животне тешкоће. Од малих ногу је много, упорно и систематски радио и зато постигао запажене резултате.

Студирао је у Београду код врхунских научника тог времена - антропогеографију код Јована Цвијића, а етнологију код Тихомира Р. Ђорђевића и Јована Ердељановића.

Географско дјело Миленка С. Филиповића спада у оквире антропогеографије, данашње друштвене географије. Без идеја и дјела славног Јована Цвијића, творца српске антропогеографске школе није могуће схватити географско дјело професора Миленка С. Филиповића.

Према нашем мишљењу за комплексно сагледавање и оцјену географског дјела Миленка С. Филиповића била би потребна докторска дисертација са годинама студијског проучавања. Стога овај прилог носи само прегледни карактер у складу са намјеном скупа округлог стола.

Чини нам се да је за покушај сагледавања географског дјела професора Филиповића веома погодан његов уводни чланак: "Цвијићева антропогеографска школа" објављен у првом броју "Географског прегледа" (Сарајево 1957). У овом раду аутор са временске дистанце од пола вијека говори о једном од својих учитеља, истичући да је Јован Цвијић прије свега физички географ, геоморфолог, који је међутим снагом свог ума и потребама времена ушао удбоко у познавање антропогеографије и већ првих година свог наставничког позива поставио темеље што је доцније названо "Цвијићева антропогеографска школа".

Професор Филиповић је био један од врских ученика Јована Цвијића и овдје га третирамо само по његовим антропогеографским радовима од родне Босне и Високог до Велеса у Македонији преко Србије до Словеније. Професор Филиповић вјерно слиједи Цвијићева упутства за истраживање насеља и становништва, али у својим истраживањима иде у ширину и у дубину откривајући и оно што други не виде и не осјећају. Зато је велик проблем свих оних који се бве или буду бавили радовима професора Филиповића да сагледају оригиналност његових запажања, комплексност приступа арзних данашњих научних дисциплина, које су у доба истраживања биле у оквирима антропогеографских проматрања. У једном истом раду професор Филиповић се служи различитим меодама истраживања и закључивања и проматра истраживани простор или појаву у свој њеној цјеловитости и просторном и временском мијењању. Истовремено он је објективни, али и оштри судија о истраживачима прије њега, кад су они гријешили или нису имали потребна сазнања. Тако у наведеном чланку критикује свог учитеља Цвијића о културним појасевима на Балкану (1902 и коначно 1922) у студији "Балканско полуострво" који су у своје време били ново и оригинално, аи до данас је сачувало много од своје вредности, ма да се неки закључци не могу одржати (16-17) Филиповић највише критикује патријархални појас цивилизације тврдећи да он није никакав спецификум већ зкаонитост развоја руралних цивилизација (17). И даље, "Психичке особине Цвијићеве су најрањивије учење у поређењу о осталим његовим резултатима доживеће највеће измене (стр. 23. ЦАШ). Цвијићева проматрања не губе нити од своје вриједности и биће задуго извор драгоцених вриједности обавештења о етничким групама Балканског полуострва и одличан преглед регионалне географије и етнологије у исто време (стр. 23ЦАШ). Филиповић криткује Цвијићев "Динарски тип" људи на широким просторствима Балкана. "Идеализовањем динарског типа он је сам падао у етноцентризам, који је иначе баш у тим разматрањима осуђивао код других група (БП 251)

Свом великом учитењу Јовану Цвијићу, професор Филипови се најбоље одужио "Цвијићева антропогеографска школа" истичући да је то прва и јединствена школа, која је систематски испитивала насеља и порекло становништва дајући тако огроман удео култури наших народа".

У наведеном раду професор Филипови истиче потребу оснивања центара за истраживање насеља и становништва са предлогом да би требало поновно ићи у већ проучене крајеве и утврдити промене и на основи тих резултата и поређење изводити закључке о друштвеном развоју. Тек тада ће се увидети права предност едиције "Насеља" (стр. 14 ЦАШ).

Едиција "Насеља и порекло становништва" има структуру која омогућав дубљи увид у концепт Цвијићеве антропогеографске школе. Радови обично имају општи и посебни дио. у општем дијелу се третира проблематика краја, предјела, име, географски положај, рељеф, клима, воде, земљиште, оснивање насеља, типови села, куће и друге зграде, гробља, становништво, предања, миграције становништва, а понекад и психичке карактеристике становништва. Посебни дио радова, обично главни дио студија сдржи обраду сваког насеља са главним тежиштем на поријеклу и миграцијама становништва, посебно на њиховим сложеним посљедицама. Ова општа схема радова много је помогла истраживачима, али је она била и кочница за излазак у слободнију интер-

претацију аутора. То међутим ије сметало истраживачима са више дубљег осјећања за истраживање да улазе слободније у истраживања и закључивања. Професор Филиповић иде међу такве научне раднике који није превише робовао ниједној схеми у истраживању, него је сам одређивао начин истраживања и закључивања непрестано провјервајући већ стечена знања. Због тога је значајан висок степен оригиналности у већини радова професора.

У едицији "Насеља и порекло становништва" СКА у Београду штампана су ова Филиповићева дјела: Височка нахија (1928), Вогошћа и биоча (1930), Гласинац (1950), Рама у Босни (1955) и таково (1959).

Само ових пет студија професора Филиповића има преко 1300 страна штампаног текста, док његов укупни опус садржи неколико пута више.

Сличног су карактера радови објављени у Дјелима Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине чији је професор био дугогодишњи члан. То су радови: Хас под Паштриком (1958, Сарајево), Попово у Херцеговини у коауторству са Љ. Мићевићем (Сарајево 1959), Мајевица. С обзиром на етничку прошлост мајевичких Срба (Сарајево 1969) и Српска насеља у Белој крајини (Сарајево), АУБиХ, 1969). Дакле опет четири обимне студије антропогеографског карактера са географским распоном од Косова до Словеније. У оквиру издавачке дјелатности Географског друштва БиХ књигом: Модрича некад и сад Сарајево 1959) покренута је едиција ГД БиХ Посебна издања.

Набројали смо десетак књига професора Филиповића које имају углавном антропогеографски карактер и указују на широко интересовање и сталан, систематски рад на свим просторима на којима се дуже задржавао.

Ипак, како то и сам професор Филиповић истиче, он је био прије свега етнолог а мањим дијелом географ. Прецизније био је антропогеограф који је урадио веома много на истраживању Босне и Херцеговине, Македоније, Србије, Хрватске и Словеније.

Поред десетак објављених географских студија професор Филиповић је објавио неколико стотина мањих радова по обиму, али често не мањих по вриједности и значењу. То су прилози, реферати, чланци осврти, критике и слични радови који упућују читаоца у занимљиве и често веома ријетко уочене појаве и процесе.

Дајемо преглед чланака, рефераа и крупнијих прилога, који су по нашем мишљењу претежно антропогеографског карактера или барем са оваквим знатним удјелом.

Први такав рад је "Високо", чланак од 18 страна објављен у Гласнику Српског географског друштва (Београд 1924), кад је Филиповић био студент III или IV години студија! Тако се најављују велики научни радници!

"Привреда, саобраћај и насеља у Височној нахији" је већи рад објављен у Посебним издањима СГД (Београд, 1929).

Слиједи три прилога ранга чланака: Боровица (Београд 1930), Прозор (ГСГД Београд 1932) и "Положај и територијални развитак Велеса" (ГСГД Београд 1934 и 1935).

Крупнији су радови: "Дебарски Дримкол (Скопље 1939) и "Галипољски Срби (Београд 1946), а краћи, али и веома интересантан је прилог професора Филиповића: "О варошицама у селима" објављен у ГСГД (Београд, 1949). "Цинцари у Босни" крупнији рад објављен у САН, Београд 1951. Крупнији рад је и "Рама". Проматрања о привреди, саобраћају и насељима" објављено у

Посебним издањима СГД (Београд 1951). "Озрењаци или Маглајци" - Етнолошки приказ" објављен је у ГЗМ (Сарајево 1952). Крупнији рад представља прилог "Село у Србији крајем 18. и почетком 19. века" објављено у оквиру дјела "Географски лик Србије у доба првог устанка. Посебна издања СКД (Београд 1953). Веома је интересантан прилог "Пријатељство на основи размена добара и услуга" као и Кров "руска треска" у Босни" објављени у Географском гласнику (Сарајево 1961). Сличан је и прилог "Последњи дани кућне здруге у Босни" објављен у часопису Социјалологија (Београд 1961). Пажњу заслужује и прилог "Утицај географске средине на наше народне ношње", Етнолошки преглед (Београд 1962) као и краћи прилог "Значење придева "десни" и "леви" у нашим хидронимима", објављен у Географском прегледу (Сарајево 1962). Велика разноврсност интересовања професора Филиповића види се и у чланку "Порекло, старост и распрострањење топонима и антропонима "Штрпци", који је објављен у Географском прегледу (Сарајево 1965). Краћи је прилог "Српска насеља у Белој Крајини у Словенији", објављен у часопису "Земља и људи" (Београд 1968). Постхумни прилог професора Филиповића "Померања привредно-саобраћајних средишта на доњем току Неретве" објављен је у Географском прегледу (Сарајево 1969).

Значајни су прилози професора Филиповића чак у три Југословенске енциклопедије. Из његових одредница у енциклопедијским издањима се може сагледати прецизност, дубина и јасно одређена суштина појма који се обрађује. Опет наводимо само одреднице које имају географски-антропоеографски карактер. "Cincani" (Aromuni), "Cigani" i "Bratstvo" objavljeni u Enciklopediji Jugoslavije, II (Zagreb 1956), "Ere" (Here) objavljeno u Enciklopediji Jugoslavije, III (Zagreb 1958). "Jeremić Risto" objavljeno u Enciklopediji, Jugoslavije, IV (Zagreb 1959). "Krsna slava (slava, služba, krsno ime eto." "Kiseljak 1", "Kiseljak 2", "Knežina", "Korjenici", "Kraljeva Sutjeska (Sutjeska)", "Krašovani (Karašani, Karašavci, Karaševci)", "Kušlat", "Lastva (Gornja i Donja)", "Lepenica 2", "Lomnica (Lovnica)" i "Ljubomir" objavljeni su u Enciklopediji Jugoslavije, V, (Zagreb 1962). "Modriča i "Moštanica" su objavljene u EJ, VI, (Zagreb 1965). Odrednice "Raci", "Rod", i Smiljanić dr Manojlo" su objavljene u EJ, VII (Zagreb 1968). Posthumno je objavljena odrednica "Kućna zadruga" u EJ, VIII, (Zagreb 1971).

Професор Филиповић је био примјер правог научног радника, који је читао свој живот посветио научно-истраживачком раду и увијек водио рачуна да му ниједан дан не прође, а да није нешто урадио у својим забиљешкама са бројних теренских истраживања, интервјуа са бројним обичним, али и угледним људима, да не прочита нешто из своје велике и богате стручне библиотеке.

Професор Филиповић је био бескомпромисан борац за своје научне погледе, али је знао и да одступи у случају одговарајућих противаргумената. Зато је и разумљиво да је имао доста научних радника са другачијим мишљењима о бројним научним проблемима.

Професор Филиповић је био човјек огромне радне и интелектуалне енергије зато није никакво чудо што је од младости кренуо путем научног рада и истраживања и остао досљедан на том путу до краја свог живота.

Изузетна енергија професора Филиповића је дошла до пуног изражаја у давању иницијатива за покретање нових научних часописа, Посебних издања, Билтена и другог као стручних састанака, симпозијума, семинара, конгреса и

сличних манифестација. Но није професор Филиповић само давао иницијативе за нове манифестације у стручном и научном раду, него је увјек био центар таквих манифестација. Сам је често држао више реферата, саопштења или упут-става како да се ради у одређеној ситуацији. Ја сам га и упознао на семинару Географског друштва БиХ 1956. године у Мостару. Активно је учествовао на неколико географских семинара широм Босне и Херцеговине, редовито или са рефератом или саопштењима о суштини простора којима смо се кретали или о непознатим детаљима, које је само он знао.

За јавни, друштвени рад многи људи незаслужено су примали висока признања, док други, међу које иде и професор Филиповић таква, најчешће формална признања не добивају. Но зато постоје друга, стварна признања друштвеног карактера, а то су у науци признања највишег ранга - звања академика. Професор Филиповић је још као млад човјек постао члан Научног друштва у Скопљу, а у зрелим годинама и редовни, веома угледни члан Академије наука СР Босне и Херцеговине у Сарајеву. По својим радовима и научном угледу у земљи и свијету могао је да буде члан многих Академија!

Као и многи часни интелектуалци – научни радници, више пута и дуже вријеме је био политички неподобна личност. Једном му је и пасош одузет, али и убрзо враћен под притиском шире јавности.

Нажалост, ни у Републици Српској нисмо успјели да иједан град добије улицу са именом Миленка С. Филиповића, упркос поновљених захтјева у пет градова за које је везано његово дјеловање. Тако српски народ и даље наставља давно започети ход брзог зборављања веома заслужних људи свога народа!

Сваки је човјек, а посебно научни радник вишеструки дужник свог временски кратког постојања. Тај се дуг огледа прво према родитељима, друго према родном крају у ком смо угледали свјетлост живота, треће према народу коме припадамо и четврто према времену у ком смо живјели. Професор Миленко С. Филиповић је све ове дугове испунио у потпуности. Зато се ми, његови сарадници, а још више његови ученици истојимо одужити професору Филиповићу. То смо урадили оснивањем Фонда са његовим именом за награђивање најбољих студената и млађих научних радника на Одсеку за географију Природноматематичког факултета у Бањалуци. И одржавање Округлог стола поводом стогодишњице рођења професора Миленка С. Филиповића је један вид враћања нашег дуга. Професор Миленко С. Филиповић је својим радом много задужио свој српски народ као и географску науку, а још више етнолошку науку и неке друге науке.

ЛИТЕРАТУРА

- М. Бјеловитић: "Ин меморијам академику професору др Миленку С. Филиповићу". Билтен Географског друштва БиХ, Ц, бр. 2. Сарајево 1969.
- П. Влаховић: Миленко С. Филиповић и југословенска етнологија, Гласник СГД, св. 2. Београд 1969.
- Н. Hadžidedić: "In memoriam prof. dr Milenko S. Filipović. Geografski pregled XIII, Sarajevo 1970.

- Р. Фабијанић: "Академик Миленко С. Филиповић, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву. Етнологија. Нова серија св. 45. Сарајево, 1990.
- Р. Фабијанић: "Библиографија радова др Миленка С. Филиповића. Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву. Етнологија. Нова серија 45. Сарајево, 1990.
- Ђ. Петровић: "Миленко С. Филиповић - ЧОВЕК МЕЂУ ЉУДИМА. Српска књижевна задруга Београд 1991.
- М. Глушчевић, М. Бјеловитић, Н. Хаџидедић, Ј. Трифуноски: "Живот и рад проф. др Миленка С. Филиповића,, - Поводом 60. годишњице живота. Географски преглед, ВИ, Сарајево 1962.

Душан Дрљача*

РАДОВИ МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА О СРБИМА У РАСИЈАЊУ

Као основа за овај прилог послужили су мањи прилози о Србима у Италији, везама између Крашована и Босне, али и обимније студије о Галипољским Србима, српским насељима у Белој Крајини, Србима у Русији – из којих се види стално ауторово занимање за етничке процесе у посебним околностима, и међуетничке везе.

Присталица еволуционизма у етнолошким наукама и истраживач привржен делима пољског научника Броњислава Малиновског, настањеног у Лондону, код кога је др М.С. Филиповић желио да се у међуратном времену усавршава и због које оријентације је послје Другог свјетског рата био критикован, а касније проглашаван припадником културно-историјског правца, па затим електричаром.

А био је, уствари, врхунски интердисциплинарни стучњак - балканолог "од главе до пете" и у проблематици које се латио настојао (и успијевао) да докучи и ону другу, мање обасјану, страну медаље. Стекао је изврсно образовање, био је ерудита, вриједан и често беспоштедан теренски радник, изузетно плодан писац. За предан теренски рад примјер је антропогеографска монографија Горње Пчиње, коју је са сарадницом Персидом Томић написао боравећи на терену само шест и по дана и то углавном међу Пчињанима колонизованим у Каравукову, у Банату. За научничку акрибију најбољи примјер је година 1958. када је, у напону стваралачке снаге, објавио чак 29 радова. У читавом низу Филиповићевих радова, насловљених као "чланци о поријеклу", налазимо све саме студије - почев од оне у Цинцарима у Босни, преко оријенталне компоненте у народној култури Јужних Словена, све до неких елемената византијског поријекла код Балканских Словена.

Радећи пред Други свјетски рат у Македонији, професор Филиповић је забиљежио у селу Модричу, у Дебарском Дримколу, веома раширено предање о исељавању у Босну и Италију (**Срби Голобрђани у Италији**).

Везан за Модричу у Босни, не налази потврду за такву везу, али уз сву опрезност и строге научне критерије, позивајући се на радове М. Решетара, утврђује да је у XV вијеку било исељавања Срба из дебарске области у јужну Италију и да су они тамо стизали са арбанашким Тоскама. Исељавања је

---

*Проф. др Душан Дрљача – Етнографски институт, САНУ, Београд.

могло бити и касније, чиме би се објаснила традиција слања прилога цркви у дебарском Модричу из јужне Италије, све до првих деценија XX стољећа.

Крашовани или Карашевци у Румунији. У погледу ове групе, као дијела јужнословенске дијаспоре, М.С. Филиповић даје свој прилог познавању веза између Крашована и Босне, посебно Крешева. Овдје ћу навести два навода из рада професора Филиповића: "Њихов икавски говор и нека предања о пореклу из Босне узимани су чак за доказ о њихову пореклу из Босне; новија испитивања упућују да су Крашовани пореклом из Србије. Међутим, нема сумње да су Крашовани имали веза са Босном, посредних и непосредних. Посредно на тај начин што су им, пошто су у 17. веку прешли у католичанство, дуго времена свештеници били босански фрањевци, који су за време турске владавине обављали свештеничке дужности код католика у Турској и далеко изван Босне, па неко време чак и у Влашкој" (с.121)

Темељећи своја разматрања на подацима из матичних књига вјенчаних у Крешеву почетком XIX вијека, М.С. Филиповић је навео:

"Да се ради баш о Крашованима а не о некој другој групи, закључујем по томе што су они у ствари једина знатнија група јужнословенских католика у Банату (нешто мало има их у Рекашу код Темишвара) и што се баве рударством, као и становници Крешева у то време (с.122)

Срби у Турској (Караџа и Бајрамич). Срби су у област Дарданела, на корену Галипољског полуострва, насилно пресељени најкасније крајем XVIII вијека, поријеклом су из околине Јагодине. Првобитно су били насељени у селу Учдере, одакле су половином XVIII стољећа морали да избјегну због зулума. Срби насељени у Караџићу су се погрчили, а код оних у Бајрамичу, гдје је било и Бугара и Грка, започео је најприје процес посрбљавања и једних и других. То је било могуће због релативне изолованости Бајрамича од бугарских и грчких села. Међутим, почетком XX вијека утицај грчке школе и цркве постао је нарочито снажан на тадашње треће покољење Срба у Бајрамичу. Погрчавање су поспјешивале и женидбене везе. Послије балканских ратова, почела је њихова одисеја, која се завршила досељавањем 73 породице Галипољских Срба у Пехчево у Македонији, гдје су се потпуно изгубили као етничка група.

На овом мјесту неопходно је присјетити се важности етнолингвистичких испитивања. Јер, однос етнолога према питањима језика и говора проучаване етничке заједнице може, у суштини, бити двојак: 1) да попут М.С. Филиповића, у књизи Галипољски Срби, и неких других истраживача помно биљеже и анализирају говорни облици и фолклорна грађа, користећи при том сву расположиву лингвистичку литературу, у настојању да се и кроз ту компоненту народног живота открије или назре дио етничких процеса, свјестан да његово лингвистичко ангажовање има много мањкавости, или 2) да поклони пуну вјеру резултатима претходних језичких испитивања односно да сачека да се таква проучавања предузму ако дотад нису вршена, не упуштајући се у анализе које говорно благо нуди етнологи и пропуштајући тако могућност да укаже на неке од процеса који се чине очигледним. Разумије се да је ово друго кудикамо безбједније, асекурантско становиште.

Несумњива филолошка обдареност и испитивачка способност професора Филиповића донијеле су прецизне резултате. Из њих сазнајемо да су галипољски Срби сачували већином српску терминологију у привређивњу, посебно у земљорадњи. Међутим, у њиховој исхрани најмање је старинског, јер су попримили многе одлике богате медитеранске исхране, условљене изузетним

климатским погодностима. У народној архитектури, називи споредних зграда била су већином српски. Традиционалну ношњу су били изобичајили, а она коју су запамтили била је слична грчкој.

Чак до половине XIX вијека, сачували су неке елементе задружног начина живота. Презимена галипољских Срба била су преобликована и на турски и на грчки начин, а што се тиче личних имена била су многобројна грчка имена, како мушка тако и женска. Многи су се тако и погрчили јер у близини Дарданела није било српске православне цркве. Галипољски Срби су, вјероватно под притиском, напустили славу или службу и прихватили опште у Грка прослављање имендана. Код галипољских Срба „чисто“ српским сматрају се називи свадбара и свадбарских часника: јунак и невеста, кум, девер, старојко. У посмртним обичајима карактеристично је било „запевање“.

Српска насеља у Белој крајини (у Словенији). Пошто је навео да је др Нико Жупанич године 1912. објавио у Београду студију о Жумберчанима и Мариндолцима и да није доспιο да уради монографију о Србима у Словенији, М. С. Филиповић је томе послу приступио пола вијека касније. Између 1966. и 1968. провео је међу њима укупно 15 дана. "Интерес наше науке је првенствено у томе да се сазна како је настала, каквог је порекла та мала група, које су њене особине и како је успела да се одржи до данас" (с.147). Свој истраживачки приступ професор Филиповић формулисао је овако: "Да би се добро упознала нека сасвим мала етничка група, тј. њен начин живота и поглед на свет, потребно је провести у њој бар годину дана и непосредно проматрати њене установе, односе међу људима, начине живота, обичаје, веровања". Слично је написао и деценију раније као руководилац проучавања банатских Хера, опредељујући се за најмање два истраживачка захвата - у прољеће и у јесен.

Филиповићева истраживачка претпоставка била је да ће мала заједница белокрањских Срба (400-500 душа) нестати као група за коју десетину година (с.148). Као и знатно раније за галипољске Србе, а затим и банатске Хере и у испитивању Срба у Белој крајини прикупља и ослања се на властити, богат, лингвистички материјал, и фолклористички чак 11 страна штампаног текста, напомињући да му у обради народног говора неоцењиву помоћ пружа будући академик др Павле Ивић.

Уз Предговор и Завршна разматрања, студија М.С. Филиповића садржи поглавља о Насељавању Срба и Преглед српских насеља у Белој крајини (Бојанци, Мариндол, Милић-Село и Пауновићи у општини Чрномел). Свако од ових села професор посебно испитује: од начина настанка (крчевине), облика насеља ("на окупу" - тј. збијено, затим дјелимично збијено, а дјелимично с разређеним кућама), до назива парцела у атару. Пошто је изложио све елементе Народног живота - од привређивања, посебно се задржао на опису куће и ношње, социјалног живота и обичаја - не пропушта да нагласи да "народна" ношња није нарочито поуздан етнографски елемент за закључивање о етничком поријеклу.

У Завршним разматрањима, М.С. Филиповић износи најприје своје ставове о поријеклу ове српске оазе која, по њему, "представља само један дио насељавања тзв. ускока у подручју Жумберка са којим су поменута села некада чинила једну целину" (с.232). У Жумберак, а затим и у Бојанце и Мариндол стигли су 1530, 1531. и 1538. године. Они су се поткрај XV вијека кратко задржали у етапној области (Срб, Унац, Гламоч), која је била хрватска и

чакавска прије пада под Турке. Ови мигранти, међу којима је било доста посрбљених Влаха, поријеклом су - пише професор Филиповић - несумњиво из даљих крајева о чему свједочи обиље турцизама у њиховом говору, "мршава" предања о поријеклу из долине Цетине, Босне, Метохије (Пећ), Јужне Србије (Врање) - с.233.

Не пренебрегавајући сву множину онога што су бојаначко-мариндолски Срби у језику и народној култури попримили од сусједних Словенаца и Хрвата, М.С. Филиповић своју пажњу усмјерава на оне малобројније елементе који "недвосмислено говоре о правом пореклу тих Срба" (с.233). Тако је њихов народни говор "по својим битним обележјима источнохерцеговачки; он је доследно штокавски и у суштини ијекавски". "Нарочито је значајна - саопштава даље професор - појава гласа s' (...), јер је то карактеристичан глас источнохерцеговачког дијалекта. Влашких трагова је мало: презиме Вигњевић а од занимања карактеристично кирицијање које су звали тур-марење, баш као и средњовјековни Власи.

У градњи кућа, начину становања и покућству има елемената који у тој грани народне културе упућују на Херцеговину и старовлашке крајеве: полагање брвана "на сјек" и називање "улицом" прилаза кући. Томе се може додати и пријеклад на огњишту. Омиљено јело западнобалканских Срба задржало се и код бојаначко-мариндолских Срба као ритуално јело о Божићу - масло или цицвара.

Зубун, тканица, прегача, панцир, торба - у женској, и зубун, ћемер, "аљина" (и торба) - у мушкој ношњи "подсећају на те предмете и у данашњим ношњама западне и северозападне Босне" (с.234).

"И писани извори и предање говоре о томе како су бојаначко-мариндолски Срби живели у великим кућним задругама" - наглашава М.С. Филиповић (с.234).

Из обичајног живота, одржава се обичај бабина, развијено је узајамно кумство, а у посмртном ритуалу женско нарицање или јаукање за мртвим - бугарење. Велика свечана окупљања око цркава су зборови. Од поједностављених годишњих обичаја, бадњак у божићнем празновању зову пањ, а ту су затим: чесница, полазник (људски и животињски), печеница, божићња слама; веровање да у ноћи у Божићу говоре говеда (немушти језик) "Дан св. Саве (српског) празнован је, као и иначе код западних Срба, ради стоке" (с.235).

И фолклорна грађа коју је професор Филиповић забиљежио недвосмислено упућује на области поријекла бојаначко-мариндолских Срба. То су неке од старијих загонетки, које зову дашкалице, уз посебно истицање у Бојанцима већ изобичајене пјесмице: "Пасе овце Тодора/Широм миром до мора..." чију је варијанту аутор нашао у рукопису монографије Милоша Слијепчевића о селу Самобору (у Гацку, источна Херцеговина).

Своју студију која је по значају и обиму могла бити посебна књига, академик Филиповић је започео, као што је већ поменуто помињањем рада др Нике Жупанича о соматским особинама Мариндолаца. Као и сви велики ствараоци, М.С. Филиповић се на крају враћа праизвору, цитирајући Жупаничев закључак да "крањски Срби показују већу сродност са Босанцима и Херцеговцима, него са Словенцима и Хрватима (у Хрватској) - с.236.

За већину каснијих аутора ово дјело професора Филиповића било је незаобилазно, без обзира да ли су писали о Белој крајини (Б. Влаховић, 1975.; М. Дражумерич, 1988.; М. Терсеглав, 1989.) или о Жумберку крајем осамдесетих година прошлога стољећа (А. Мурај, Б. Баковић, Д. Цвитан).

Податке и закључке М.С. Филиповића нису доводили у сумњу, већ би понешто додали о етнониму: "Власти" у Белој крајини, рангирани као Роми, којима се приписивао лоповлук; поунијаћени "Влаји", Пребјези и Ускоци у Жумберку, гдје се приликом пописа становништва 1948. године чак 1.180 људи изјаснило као Срби.

Срби у Русији. У питању је синтетски текст М. С. Филиповића из 1947. године, приличног обима, писан за објављивање на основи историјске литературе и извршне ауторове етнологске ерудиције, са 204 позива на изворе али нераспоређена у тексту, који је уз велико поштовање и огроман напор успио да за штампу у овом броју "Гласника" приреди професор Милош Бјеловитић. На овом мјесту поменућу сажето проблематику, коју рад М. Филиповића садржи, уз Увод, у своја четири поглавља.

I. Прве руско-српске везе и Јачање руско-српских веза у току 16. и 17. века, II. Прва пресељавања Срба у Русији и Исељавање Срба у Русију у првој половини 18. века, III. Оснивање Нове Србије и Славеносрбије у Украјини и IV. Последице сеоба Срба у Русију. Колико у СССР има и сада Срба; Шта су руском народу дали пресељени Срби?

У Уводу је ријеч о миграцијама уопште, Србима у дијаспори и значају пресељења за развој руско-српских односа.

У Првом поглављу, аутор пише о првим руско-српским везама, чији ослонац види у јединству вјере, затим помиње снажне културно-књижевне утицаје Срба на Русе; помоћ ослобођене Русије Србима; о владици Кипријану, Григорију Цамблаку и Пахомију Логотету у Русији. Јачање руско-српских веза у току 16. и 17. вијека види: у одласцима српских калуђера по помоћ у Русију, њиховој улози у каснијем пресељавању Срба у Русију, при чему помиње претходницу из данашње Војводине и насељавање Срба у Малој Русији - Украјини; најзад, одлажење Срба на школовање у Русију (у другој половини 17. вијека).

У Другом дијелу дат је прво опис пресељавања Срба у Русију и наводе се имена Срба - црквених људи, световњака и војника најамника у Русији 16. и 17. вијека, затим се помињу бјегунци из турског или татарског ропства и од зулума, па Срби - сељаци, ратници, поморци и трговци у Русији, као и јачање политичких веза крајем 17. стољећа. Милорадовићи и Владисављевићи, и српски граничарски официри у Русији. Само исељавање Срба у Русију подијељено је на неколико питања: двије сеобе од већег значаја, 1690. и 1739; осјећај несигурности међу пресељеним Србима у Угарској и њихови одласци у Русију; досељавање Срба у већем броју у јужну Русију од 1712. године; српска војничка насеља у Украјини, и Петар Текелија, фелдмаршал руске војске.

У Трећем поглављу се разматра оснивање Нове Србије и Славеносрбије у Украјини и у томе разрађује: различит положај Срба граничара и српских сељака, незадовољство граничара из Потисја и Поморишја, најприје у Банату а потом у Русији; живот Нове Србије у Задњепровљу, од 1751. и Славеносрбије од 1752. године и сметње које чине аустријске власти у накнадним доласцима чланова породице; неуспјели покушаји пресељавања

Црногораца и о Србима који у Русију долазе из разних крајева као "Црногорци"; о топонимима у Украјини војвођанске провенијенције и процесима претапања Срба; о негативним а дијелом и позитивним посљедицама одласка Срба из Угарске; и, најзад, о записима Герасима Зелића из 1782. и опсима Саве Текелије из 1787. и 1811. године.

У четвртном, закључном одјељку, професор Филиповић помиње посљедице сеоба Срба у Русију и најприје наводи: мање сеобе Срба у Русију у другој половини 18. стољећа и првој деценији 19. вијека; пресељавање Требјешана у околину Одесе, извршено 1814. године, одласка печалбара и трговаца током 19. стољећа, а касније студената и богослова, заробљеника и револуционара; истиче мали број Срба у тадашњем СССР - у и њихово претапање у Русе; најзад, наглашава шта су руском народу дали пресељени Срби; допринос унапређењу пољопривреде и војничке заслуге Срба, заслуге у развоју руске ратне и трговачке морнарице; Срби у руској дипломатској служби; прилози Срба на културно-просвјетном пољу и универзитетском образовању у Русији.

Објављивање овог Професоровог рада у "Гласнику" након 55 година поклапа се са 250. годишњицом оснивања Славеносрбије у Украјини.

Као стипендиста Рокфелерове задужбине, професор Миленко Филиповић је школске 1952/1953 боравио на Харвардском универзитету. Прикупљао је **грађу о Србима у Сједињеним Америчким Државама** и посјетио: Филадельфију, Итаку, Чикаго, Детроит, Сан Франциско, Милвоки, задржавши се најдуже у Питсбургу. Почетком 60-тих, на једној од пленарних сједница Етнографског института САНУ, др Филиповић је говорио о српским парохијама у САД, из недовршеног рукописа, који се касније, обима 136 страна нашао наводно у Српској књижевној задрузи у Београду. Даље путеве овог вриједног дјела настојају да откријем.

* * *

Професора и академика Миленка Филиповића ближе сам упознао у прољеће 1955. када сам као војник боравио на кратком одсуству у Сарајеву. Предложио је да му будем асистент на Филозофском факултету у главном граду БиХ, али је остварење изостало јер кандидат није био идеолошки недвосмислено предједљен. Као кустос Земаљског музеја консултовао сам се редовно са Професором око избора музеолошких тема за своје теренске радове о мутапчијама у Мркоњић Граду и калајџијама у Чипуљићу. "Дружили" смо се и 1956. за вријеме Конгреса фолклориста Југосливије на Ивановим Коритима. Половином шездесетих година чешиће сам Га посјећивао у његовом београдском стану на Бановом брду као секретар ЕДЈ и уредник Билтена нашег Друштва. У име Етнографског института САНУ био сам ангажован на прегледу научне заоставштине покојног Професора, а 1986. и као предлагач откупа његовог необјављеног рада о Србима у Русији. Из поштовања према Професоровом дјелу, свој предмет на ПМФ-у Бањалуци насловио сам као и Он своју докторску дисертацију: **Етничка прошлост...** коју је одбранио у 28. години живота.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Радови Миленка С. Филиповића

- Срби Голобрђани у Италији, Етнологија I, Скопље 1933, 129-134 Галипољски
Срби, Београд 1946, 1-124
Срби у Русији, Београд 1947, 1-37 (рукопис)
Постанак и развитак групе банатских Хера, Банатске Хере, Нови Сад 1958
Lepenica kao regija, u: Lepenica/Priroda, Stanovništvo, Privreda 366-392 i zdravlje, Naučno društvo SR BiH, Posebna izd. knj. III, Sarajevo 1963, 13-25
Прилог познавању веза између Крашована и Босне, Матица српска, Зборник за друштвене науке 42, Нови Сад, 1965, 121-124
Srpska naseqa u Beloj Krajini, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Radovi XXXV, 238

Радови других аутора

- Бјеловитић, Милош Миленко С. Филиповић и географија, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, Нова серија 45, Сарајево 1990, 173-174
Влаховић, Бреда Неки етнички процеси у Белој Крајини (Словенија), Гласник Етнографског института САНУ XXIV, Београд, 1975, 103-107
Dražumerić, Marina Srbi v Beli Krajini, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5, Ljubljana 1988, 302-318
Ђаковић, Branko Terenska istraživawa u sjeveroistočnom Žumberku, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5, Ljubljana 1988, 231-246
Muraj, Aleksandra Narodna nošnja Žumberka, Stojdraga, Zagreb 1988
Muraj Aleksandra, Živim znači stanujem, Zagreb 1989
Palavestra, Vljako Milenko S. Filipović i usmeno stvaralaštvo - lokalna predawa, GZM; Etnologija, Nova serija sv. 45, Sarajevo 1990, 171-172
Петровић Ђурђица Предговор књизи: Миленко С. Филиповић, Човек међу људима Српска књижевна задруга 553, Београд 1991, VI - XXIV
Терсеглав, Марко Прилог проучавању духовне културе белокрањских Срба, Прилози проучавању етничког идентитета, Зборник радова Етнографског института САНУ књ. 20, Београд 1989, 75-87
Фабијанић, Радмила Академик Миленко С. Филиповић, Curriculum vitae, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, Нова серија св. 45, Сарајево, 1990, 165-168
Фабијанић, Радмила, Библиографија радова др Миленка С. Филиповића, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, Нова серија, 45, Сарајево 1990, 175-186
Фабијанић, Радмила Двадесет година од смрти академика Миленка С. Филиповића, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, Нова серија св. 45, Сарајево 1990, 163-164
Hadžidedić, Nedžad Milenko S., Filipović i naše etnologija, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sv. 45, Sarajevo 1990, 169-170
Cvitan, Darko Seoska arhitektura jugoistočnog Žumberka, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5, Ljubljana 1988, 284

Раде Ракита

**МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ И ЊЕГОВ РАД НА
ПРОУЧАВАЊУ МАТЕРИЈАЛНЕ И ДУХОВНЕ КУЛТУРЕ
КОД СРБА И ОДАБИРАЊУ И УПУЋИВАЊУ МЛАДОГ
КАДРА У НАУЧНИ РАД**

Увод

У овом раду говори се о професору др Миленку Филиповићу, етнологу, и његовом обимном научном дјелу, које обухвата временски период од средњег вијека па до краја 60-их година XX вијека. То дјело просторно обухвата све оне крајеве предратне Југославије настањене и српским живљем, почевши с југа са Македонијом, па све до сјеверозапада закључно са Словенијом, односно Белом Крајином која се простире и на њеној територији. Тежиште његовог рада била је Босна и Херцеговина у којој је он и рођен. Предмет његовог рада био је цјелокупни живот народа на тим просторима - његова материјална и духовна култура.

Најкраће речено, рад професора М. Филиповића одвијао се на два главна колосијека: на проучавању народа и његовог живота и рада и на одабирању и подучавању кадра за научни рад, у чему је био несегичан и веома савјестан. И писац ових редова рано је упао у фокус његових интересовања и упућен у научни рад.

ОСВРТ НА НАУЧНО ДЈЕЛО МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

Професор Миленко С. Филиповић био је научник који је сав свој радни вијек максимално посветио науци. За собом је оставио изузетно вриједно научно дјело. Библиографија његових радова, без приказа и оцјена, броји око 400 јединица, од чега око 20 књига. Његово дјело обухвата временски период од средњег вијека па све до краја 60-их година XX вијека, а просторно покрива скоро све оне крајеве претходне Југославије гдје Срби живе, почевши са Македонијом на југу па преко Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, о којој је највише и писао, затим Хрватске, те Беле Крајине на подручју Словеније као закључне територије на којој има настањених и Срба. Његове радове објављивале су најпознатије научне издавачке куће у претходној Југославији (СКА, САНУ, Матица српска, Земаљски музеј у Сарајеву итд), а радови су му објављивани на многим страним језицима (њемачком,

енглеском, бугарском и мађарском). Истовремено је проучавао материјалну и духовну културу, првенствено српског народа. Проучавајући насеља, њихов настанак, географски размјештај и типове, биљежио је и народне приче о њиховом настанку, као и приче о поријеклу становништва у њима. Уз проучавање привредног живота уједно је проучавао и пољопривредно радило, затим обичаје везане за привредне послове, као и обичаје уопште, укључујући ту и оне религиозне природе.

Професор Филиповић је писао да и данас настају обичаји, у вези са развојем оруђа за рад. Престанком употребе дрвеног плуга за обраду земље и увођењем трактора, јавили су се нови обичаји, као нпр. обичај кићења трактора приликом почетка орања, пропраћеног са још неким обичајним радњама, углавном религиозног карактера. Међу његове прве радове већег обима треба прво уврстити његову докторску дисертацију "Етничка прошлост нашег народа у околини Високог (Босна)", Живот и обичаји народни у Височкој нахији = о насељима и поријеклу становништва. Привреда, саобраћај и насеља у Височкој нахији, наставак је студије о Нахији Вогошћа и Биоча у Босни (1930), Рама у Босни, Цвијићева антропогеографска школа (1957) итд.

Међу најбоље радове ондашње југословенске антропогеографије, који су Цвијићеву антропогеографску школу подигли на виши ниво, свакако спадају. Таково и Таковци, Гласинац, Рама у Босни, Височка нахија, Хас под Паштриком и Попово у Херцеговини.

Прва антропогеографска истраживања професора Филиповића започета су у Македонији у вријеме његовог службовања на том подручју. Ево само неких радова са тог подручја: Положај и територијални развој Велеса (1934, 1935), Номадски цинцари на Ограждену (1938), Дебарски Дримкол (1939), Голо Брдо (1940) итд.

М. Филиповић је са Ђ. Мазалићем писао и монографије о православним манастирима у Босни (Озрен, Папраћа, Тамна и црква Ломница).

Био је један од најталентованијих Цвијићевих ђака, а поред Цвијића предавали су му на студијама тадашњи најпознатији професори на Београдском универзитету: Тихомир Р. Ђорђевић, Веселин Чајкановић, Јован Ерделјановић и др.

Професор Филиповић је за свој научни рад добио многа домаћа и страна признања. Био је члан Извршног одбора Етнолошког друштва Југославије, члан Америчког антропогеографског друштва, Асоцијације руралних социолога САД-а, Међународног друштва за социологију у Паризу итд.

Власти претходне комунистичке Југославије сматрале су га великим Србином (што он и јесте био, али не као националиста, чему у прилог иде и чињеница да му се кћерка удаде за католика!). Стога му те власти нису додјелиле готово никакво друштвено признање, мада га је својим радом, толико друштвено корисним, и те како заслужио. Али је пред саму смрт ипак добио друштвено признање на нивоу општинске власти.

Општина Високо наградила га је и новчаном наградом у части годишњице ослобођења тога града 7. априла 1969. године за његово дјело Високу нахију, и то уз највеће почести, гдје је био присутан и аутор ових редова, који је тада службовао у том мјесту као професор на гимназији. Само након петнаест дана по пријему те награде, професор Филиповић је завршио свој плодотворни

живот у Београду. Његовој сахрани присуствовала је и одабрана група грађана из Високог, која га је са највећим почастима испратила на вјечни починак.

Професор Филиповић је заиста био велики научни радник, који није знао за одмор чак и онда кад је отишао у пензију. Навешћемо само један примјер који то може показати. Кад сам као млад професор почео да проучавам један предιο у непосредној близини Јајца, по упутствима професора Филиповића, пожалио сам му се једном приликом како ми потешкоће задаје путовање из Високог до тог предјела, а он ми је одговорио: "Мени није било тешко да из Велеса у Македонији долазим у Високо и да проучавам Височку нахију, а вама је тешко да из Високог одлазите у Јајце и проучавате ваш крај." Остао сам без текста на ту умјесну примједбу.

ЗАПАЖАЊЕ И УПУЋИВАЊЕ КАДРОВА У НАУЧНИ РАД

Говорити о професору М. Филиповићу само као научном раднику било би једнострано и веома непотпуно. Он је био и више од тога, јер није био од оних који су жељели да послије њих "буде потоп". Као истински научник слиједио је идеју свог учитеља Јована Цвијића, који је говорио "да се млади пењу на рамена старијих" и да продужавају њиховим путем. Дакле, професор Филиповић је мислио и о подмлатку који треба да настави његов рад, тј. рад старијих, како би наука ишла даље и не би тапкала у мјесту. Имао је велику мош запажања у одабирању младих кадрова за бављење науком. Одабране кадрове није препуштао случају да се сами сналазе у методама бављења науком. Он им је за то давао детаљна упутства, посебно какве методе треба примијенити у раду на терену. Одабране кадрове није испуштао из свог фокуса. С њима је остајао у контакту било непосредно, било посредно преко дописивања, рјеђе телефонским путем, јер је тада ријетко које домаћинство код нас имало телефон. Истински се радовао сваком спјеху у раду својих одабраника, јер је њихов успјех сматрао и својим успјехом.

Писац ових редова имао је срећу да је још као студент упао у фокус професора Филиповића, из којег није излазио све до његовог, нажалост, релативно прерано завршеног живота, и то у вријеме кад је још био у пуној снази стваралаштва, тако да су његови већ довршени радови публиковани послије његове смрти. Неће бити нескромно да ту своју срећу, али и срећу свих оних који су дошли у његов фокус, изразим кроз изреку коју је изговорио Александар Македонски, кад је, како кажу, стигао у Сегеју на Ахилејев гроб, а која гласи: "О срећни младићу, јер си у Хомеру нашао гласника." Писац ових редова заиста је имао ту срећу што је упао у фокус професора Филиповића који га је упутио у научни рад. Искрено говорећи, све оно што сам постигао до сада на пољу науке (уколико сам нешто вриједно постигао) имам да захвалим професору Миленку Филиповићу, а посебно потстреку који ми је давао за рад.

Како је писац ових редова био запажен од стране професора Миленка Филиповића? Он ме је прво запазио на основу једног мог обичног семинарског рада, који је гласио: "Слављење крсног имена у Јању, са освртом на још неке народне обичаје у том крају." Професор Филиповић ме је, чим је прочитао тај рад, позвао у свој кабинет, и у разговору везаном за мој семинарски рад, и предιο о којем сам писао, примјетио да је тај предιο, са

становишта науке веома интересантан, и да би требало наставити његово проучавање. Препоручио ми је да одмах почнем са прикупљањем прво теренске грађе, која може брзо ишчезнути, јер су многа насеља послје другог свејтског рата почела нагло да мијењају свој лик на простору бивше Југославије, па с њим и читав традиционални народни радни живот и народне обичаје, а у предјелу који је био приказан у том мом семинарском раду, још је све то било у свјежем стању. Од литературе која би ме што боље упутила на проучавање овог предјела, прво ми је предложио да прочитам оних десет свезака од Тихомира Р. Ђорђевића под насловом "Наш народни живот", затим, од истог аутора, дјела: Природа у предању и вјеровању код нашег народа и "Зле очи у нашем народу", што сам одмах учинио. Професор Филиповић ми је дао и детаљна методолошка упутства за рад на терену. Послије тога одржавали смо тијесне везе, непосредно и посредно (преко дописивања), па је тим путем добивао детаљан увид у мој рад и стално ме храбрио да у том раду не посустанем. То ме је заиста храбрило, па сам на том раду устрајавао и био све упорнији да успијем. Први мој обимнији рад, кји је урађен по његовим упутствима, а публиковао га је Земаљски музеј у Сарајеву, гласио је: "Обичаји и вјеровања Јањана, везани за човјеков живот и рад и његов поглед на свијет" – професор Филиповић није дочекао у животу, а то прежалити не могу, јер знам да би му се веселио као да га је и он писао. Али ја сам до тада био већ довољно упућен у научни рад, којег сам наставио све до сада. Само сам стално размишљао о томе, како би најбоље требало да се одужим професору М. Филиповићу.

За то ми се изненада пружила једна изузетно добра прилика прије двије године (2000. године). Наиме, Матица српска у Новом Саду, подухватила се великог и веома важног посла на изради **Српског биографског речника**, чијим радом руководи њен потпредсједник академик Чедомир Попов. Та енциклопедијска публикација има за циљ да објави у више томова биографије свих значајнијих личности из српске историје од првих писаних споменика, тј. од IX вијека па надаље, и то из практично свих области људског живота и дјеловања. Ово дјело треба да обухвати читаву галерију ликова који су допринијели напретку Српства дјелујући у области науке, технике, привреде, религије, умјетности, спорта итд. О томе сакупљени су подаци о 24 500 личности, а сам Азбучник садржи око 19 000 досијеа личности које су оставиле трага у српској историји...

У Матици српској истичу, да "Српски биографски речник по свом обиму и значају спада у ред најзначајнијих послова из области друштвених наука у Србији и на својеврстан начин ће бити мерило и одраз достигнућа и домета српског народа, што је од несумњивог значаја за његов национални идентитет." Ради се о тренутно најобимнијем, најзначајнијем и најразвијенијем енциклопедијском послу на подручју српских простора гдје Срби живе.

Замољен сам од стране Матице српске да и ја узем учешћа у овом изузетно великом и за српски народ значајном подухвату, што сам са великим задовољством прихватио. Предложено ми је да за ту студију дам приказ публицисте и народног посланика Краљевине Југославије Јове Бањанина и такође публицисте и аутора првог српског буквара у Босни и Херцеговини Николе Видаковића, а ја сам тражио да то урадим и за Миленка С. Филиповића. Али кад на свом списку нису пронашли име овог српског научника, предложили су

ми у Матици да дам кратак приказ о његовом научном раду, везаном нарочито за проучавање српског народа, што сам ја и учинио. Убрзо иза тога одбор за припрему поменуте студије обавијестио ме да је укључио и Миленка С. Филиповића у ту студију, а мени је понуђено да дам приказ биографије, дјела и рада овог великог и изузетно плодног научног радника, који је својим дјелом задужио првенствено српски народ.

Мојим приједлогом да професор Миленко Филиповић оправдано буде увршћен у Српски биографски речник, прихватањем тог приједлога од стране Матице српске и приказом биографије и дјела овог научника, бићу задовољан ако сам макар и зрно дуга вратио човјеку који ме је тако пуно у животу задужио и увео ме у научни рад. Заувијек му остајем дубоко захвалан, и нека му је лака земља и вјечна слава и хвала.

Оригинални научни рад
Миленко С. Филиповић*

СРБИ У РУСИЈИ

СРБИ ИЗВАН ОТАЏБИНЕ

Чест је случај да поједини делови неког народа живе одвојени од народне главнине, често пута и веома удаљени. Разни су узроци који могу да имају за последицу стварање таквих расејаних народних група или дијаспоре. Може до тога доћи услед насилног премештања већих или мањих група становништва, чега је било особито у историји источњачких држава и Византије, а чега је било и у наше дане. До стварања таквих одвојених и удаљених народних група долазило је и невољним премештањем али под утицајима разних спољашних чинилаца: испред најезде освајача бежале су читаве групе и делови народа у друге земље, услед политичких и верских гоњења често су бежали не појединци и мање групе него и десетине и стотина хиљада људи и жена и то не само у друге земље него чак и на друге континенте, за што нам историја насељавања Америке пружа многобројне примере. И економска невоља била је често узроком таквих пресељавања. Напослетку, и колонизаторске тежње појединих држава имале су као циљ пресељавање група становништва као последицу одвајања већих или мањих делова појединих народа.

Сви су ти чиниоци дејствовали на нашем тлу и били повод пресељавањима знатног броја Срба изван границе њихове отаџбине. Од средњег века па све до данас било је код нас таквог осипања и одилажења. Турци су знатне групе нашег света пребацили у Цариград и околину и пресељавали у масама људе из унутрашњости Турске у новоосвојене крајеве по Хрватској, Славонији и Угарској. Најезда Турака, пак изазивала је живе покрете у становништву наших земаља: било је чак прелажења у Италију. Они Срби који су се у току 17 и 18 века, после великих аустријско-турских ратова нашли у областима којима су владале Аустрија и католичка црква, нашли су се у новој невољи, у невољи од верског гоњења, и многи од њих су отишли у Русију. У току 18 и 19 века, многи Срби, под дејством неповољних политичких прилика, а још више под утицајем рђавих материјалних услова живота, одлазе да траже рада изван

* Др, академик АНУБиХ. Рад је написан 1947. године, кад је аутр био научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду. Рад се објављује у оквиру Округлог стола посвећеног стогодишњици рођења аутора 2002. године на Природноматематичком факултету у Бањалуци.

отаџбине и већином остају у Америкама, Аустралији, Новом Зеланду и др. У низу ових појава да поменем и масовно исељавање босанско-херцеговачких муслимана, после окупације (1878) и анексије (1908) Босне и Херцеговине, у тадашњу Турску, особито у Малу Азију.

На тај начин, у току више од хиљаду година, стварале су се расејане српске групе изван отаџбине, српска дијаспора. Поједине групе Срба доспевале су у Северну Угарску, Словачку, Италију, Галипоље, Малу Азију, Русију, Африку, Аустралију, Јужну и Северну Америку.

Сличног одлажења и расељавања било је и код других народа. Али код других европских народа такво расељавање није имало онако неповољан ток и последице као код Срба. Јер, расељени Енгелзи, Немци, Французи и др. не само да су се очували као делови својих народа него су те расејане групе послужиле као зачеци нових народности: (Американци, Аустралијанци) или су успели да у се претопе представнике страних, мање културних народа, и да тако послуже бројном и културном јачању свога народа. Са расељеним Србима било је друкчије. Ти Срби, удаљени далеко од своје народне матице, обично су ишчезавали у туђини као представници посебног народа. Ишчезавали су стога што је српски народ тада био исцепкан и у ропству, те није имао ни материјалне ни културне ни политичке снаге и средстава да те расејане делове одржава макар у духовној заједници. Услед тога, препуштени сами себи и изложени само утицајима нове средине, ти Срби су се постепено губили и претапали. То је ишло уголико брже и лакше уколико им је нова средина била ближа по језику, вери и култури. Тако на пр. и мала група Срба, која је доспела, вероватно у току 17 века, на Галипољско Полуострво, веома се добро држала међу Грцима и Турцима, док је много већа група, која је доцније, средином 18 века, доспела у Украјину, већ сасвим или готово сасвим ишчезла.

Док код других народа постоје нарочите организације и заводи који се баве проучавањем расејаних народних огранака и који се старају о одржавању веза са њима да би они остали и даље у културној и народносној заједници са матицом, (па да би матица од њих имала и материјалних и политичких користи), код нас Срба уопште је рађено врло мало у том погледу, готово ништа. Било би боље да није ништа ни рађено, јер уколико је рађено, били су по среди шпекулантски интереси неких банака ради искоришћавања долара исељеника у Америци. Тако, ми ни данас не знамо сасвим поуздано где све има и где је све било наших расејаних сународника.

Пресељавање Срба појединача и читавих група у Русију, ког је било у току неколико столећа, и у ком је учествовало становништво из свих тада српских области, било је од великог значаја у погледу на руско-српске односе. (Биће и занимљиво и корисно да се нашој широкој јавности, која је имала прилике да у својој средини види расељене Русе, изнесе како је и знатан број Срба доспео у руске земље и каква је била њихова улога и судбина у тим земљама.).

ПРВЕ РУСКО-СРПСКЕ ВЕЗЕ

После распадања старе словенске заједнице и стварања посебних словенских народа, поједини од тих народа били су међу собом веома удаљени, као нпр. Срби од Руса и од Чеха итд. И поред тако велике просторне удаљености

и подвојености, која је у време примитивних саобраћајних средстава имала много већи значај него што га може да има данас, и поред тога што су поједини словенски огранци пошли отада мање-више самосталним путевима у свом културном и политичком развоју, ипак је - и то је веома значајно - свест о словенској језичкој и народној заједници била веома жива кроз читаву познију историју. Она је нашла дивног израза како у руском тзв. Кијевском или Несторовом летопису, тако и у многим средњовековним српским списима, па и код Чеха и др. Пошто је и код Руса утврђено хришћанство источног типа, које су они примили знатно доцније него ли Бугари и Срби, културне и политичке везе између Руса и православног дела Јужних Словена ослањале су се отада, сем на сродство по језику и култури, још и на јединство у вези, и стога су везе између Руса и тог дела Јужних Словена, у које спајају и Срби великом својом већином, биле особито живе и присне, живље и присније него с оним словенским народима који су примили католичанство или, доцније, протестантизам.

На тим основама су настале прве везе између Руса и Срба, и те су везе врло старе, пошто и први почети руске књижевности показују несумњив утицај старобугарске и старосрпске књижевности. У то раније време, у току средњег века, те везе огледају се поглавито у томе што на Балкан, па и у српске земље, долазе руски трговци, руски поклоници (хације) и руски калуђери. На Светој Гори био је снован и руски манастир Св. Пантелејмона. Зна се да је један светогорски калуђер, Рус, привукао у монахе, Растка, сину великог жупана Немање, познијег св. Саву. Било је то 1185. г.

Међутим, од 1240. год. почиње руско робовање Татарима, које ће трајати до 1380. год., дакле нешто дуже него што је трајала владавина Немањића у Рашкој (Србији). За то време док је Русија била у татарском ропству, српски владари из династије Немањића, па и један од њихових прејемника, кнез Лазар, издашно су помагали руски манастир св. Пантелејмона у Светој Гори, коме су даривали цркве и села по српској земљи, а краљ Другтин је слао обилате дарове црквама и манастирима у Русији, па и милостињу "убогим и малоимућним". Па не само то. У то време врши се и снажан културно-књижевни утицај Срба на Русе не само у Св. Гори него и у самој Русији. Поједини истакнути Срби доспели су тада у Русију и у њој одиграли значајну улогу.

Политичка збивања у Русији и на Балкану била су од пресудног значаја за српско-руске односе уопште, а у току 14 и 15 века нарочито. Наиме, од 1380. г. почиње ослобођавање Русије испод татарског јарма и оно се завршава 1480., г., после чега Москва, која је постала, у току те борбе, новим руским средиштем, почиње да води веома активну политику и осваја, још у току 16 века, казањски (1552) и астрахански (1556) канат. Та освајања и ширења Русије продужила су се и у току 17 и 18 века. Док се је Русија ослобађала од Татара и јачала политички и војнички, код нас Срба догађаји су се развијали у сасвим супротном правцу: од битке на Марици, 1371, па до коначне пропасти Зете, 1499, Турци су освајали једну по једну српску земљу, док најзад нису овладали свим српским земљама и изазвали преокрет и застој не само у политичком него и у привредном и културном животу српског народа.

У току тог прелазног раздобља потпуно се мења и обележје српско-руских односа: престала је потреба да Срби помажу Русе, али су Срби дошли у такав положај да им је била потребна помоћ ослобођене и ојачане Русије, и од 15

века та је помоћ пристизала стално у току четири пуна столећа. Што нас у овај мах особито занима, у руско-српским односима јавила се је у том раздобљу у једна нова значајна појава: настала су пресељавања Срба у Русију. Спочетка су то била појединачна пресељавања, која су се доцније, у току 18 века, претворила у масовна пресељавања.

Нажалост, мало се зна о најранијим пресељавањима и пресељеницима. Али, оно што се зна оправдава претпоставку да је већ у другој половини 14 и у почетку 15 века знатан број Срба, склањајући се испред турске опасности, потражио уточишта у једноверној Русији, ма да их је било и много више који су се склањали у ближе земље: Влашку, Угарску, Италију.

Тако у другој половини 14 и у почетку 15 века, доспела су у Русију два веома истакнута црквена човека из Србије: владика Кипријан и Григорије Цамблук. Кипријан је био постављен најпре за кијевског митрополита (1373). На том положају Кипријан је истрајно радио да сједини кијевску и московску митрополију (и народ), па је најзад и успео и он је, од год. 1391., управљао, као московски митрополит, црквом читаве Русије. Умро је 1406. Кипријан је, поред тога, знаменит и по томе што је био и књижевник. Григорије Цамблук (око 1364-око 1450), иако није био Србин по рођењу, него вероватно Влах из Бугарске, спада у ову групу, јер је у младости стекао српско образовање и јер је у Русију дошао из Србије, у којој је провео само две године, 1407-1409, али као веома истакнута личност: био је игруман у Високим Дечанима и написао је Житије краља Ст. Дечанског. Био је увелико задојен српском традицијом. Од год. 1415 био је митрополит у Кијеву. И он се исткао својим вишеструким књижевним радом.

После те двојице, у току 15 века, доспео је у Русију и Пахомије Србин, звани, Логотет. И он се истакао у Русији као веома плодан писац, који је био од великог утицаја не само на позније руске црквене писце него и на изградњу књижевног укуса и погледа на свет код целокупног тадашњег руског друштва.

Такви људи као што су била та тројица нису остављали потомства, али су оставили значајна дела.

Не може бити сумње да је поред таквих личности, које су успеле својим способностима и својим радом да заузму тако високе положаје у руској земљи и да овековече своја имена у руској културној историји, било и других Срба који су тада доспели у Русију али нису били такве среће да заузму истакнуте положаје и да им имена остану позната. Личности као што су били владика Кипријан, Григорије Цамблук, па и Пахомије Логотет, нису, у то време, кретале на пут без пратње, па морамо претпоставити да је већ уз њих било и других Срба који су тада прешли у Русију. Били су то први весници и путовође за којима ће у 16 и 17 веку кренути и многи други.

ЈАЧАЊЕ РУСКО-СРПСКИХ ВЕЗА У ТОКУ 16 И 17 ВЕКА

Није прошло много времена од пада српске деспотовине (1459), а поробљени Срби из тих крајева већ упиру очи у братску Русију, очекујући од ње помоћи и окрепе. Русија, иако просторно далеко, већ тада се јавља Србима као нада и уточиште, и Срби ће све већу наду полагати у Русију. Уколико ће Русија да напредује и јача и утолико ће се Срби више разочаравати у својим очекивањима помоћи за ослобођење са Запада. Од 18 века главари и пред-

ставници српскога народа, уколико рачунају на помоћ са стране, рачунају још једино са Русијом.

Већ крајем 15 и у току 16 века одлазили су београдски калуђери у Русију ради милостиње. Та прекретница у руско-српским односима обележена је једним значајним писмом: почетком 1509, бивша деспотица српска, тада монахиња Ангелина, писала је руском великом кнезу Василију Ивановичу и молила га да он преузме заштиту над руским манастиром Св. Пантелејмона у Св. Гори, који је остао без ктитора, тј. нема више српских владара који су га помагали. Кратко и дирљиво писмо наше "мајке Ангелине" необично речито говори о тешком положају у коме се тада налазило српство. Руски владари не само да су преузели под своје окриље руски манастир Св. Пантелејмона, него се наскоро и сам Хиландар, тај највећи и најважнији српски манастир и средиште српске средњовековне просвете, обраћа руском цару за помоћ и заштиту, коју је отада и добивао, а 1556 цар Иван Васиљевић Грозни био је поклоник Хиландару и једно подворје у Москви.

Отада па све до у 19 века поједини српски манастири шаљу у Русију своје људе ради помоћи: одлазили су обично калуђери, игумани и архимандрити, па и епископи. Одатле су се враћали са даровима у новцу, црквеним стварима и књигама као и у оделу, особито крзну, што би добили на руском двору, од руског синода и црквених власти или што би напросили; Доносили су обично и повеље по којима им је одобравано да могу редовно долазити по помоћ после извесног броја година, обично после четири до десет година. Одлажење калуђера у Русију ради тражења или примања помоћи било је у нашим земљама нешто сасвим обично, а њихова навала у Русију толика да су руске власти биле принуђене да ограничавају то долажење. У том одлажењу учествовали су калуђери из многих манастира. Прилично је дугачак списак само оних манастира који су имали јачих веза са Русијом: Хиландар, Студеница, Милешева, Пакра, Лепавина, Крка, Крупа, Бања (код Рисна у Боки), Прасквица, Папраћа, Ремета и Шемљуг, Крушедол, Хопово, Беочин, Бешеново, Ковиљ, Трionoша, Раваница, Раковица, Раковац, Цетиње. И многи други манастири имали су таквих веза, али не тако честих и значајних. За помоћ из Русије обраћали су се, од 1585, и српски пећски патријарси.

Ради општих народних послова ишли су у Русију лично пећски патријарх Гаврило, који је због тога и главу изгубио (1656), неки црногорски митрополити, ердељски митрополит Сава Бранковић (1686) и др.

Помоћ коју су наше цркве и манастири добивали из Русије била је веома драгоцену, јер је много доприносила одржавању да се културно сасвим не падне, пошто је црква тада била једина организација у којој се је неговала српска просвета, а црквени главари били уједно и народни главари и вође. Помоћ из далеке Русије имала је и ту корисну последицу да је у народу подизан морал, јер се је створило уверење, које је временом све више јачало, да у својој великој невољи ипак имамо подршку и ослонац да ће нас Русија помагати у нашој невољи и да ће нас она ослободити, што је све налазило снажног одјека и у нашој савременој народној песми. Ти наши људи који су одлазили у Русију ради милостиње или по општим народним пословима нису били неуки и припрости калуђери: на тако далек пут и ради свршавања тако крупних послова могли су се слати само отреситији и одважнији људи. Обично су ишли старешине манастира (архимандрити и игумани), а ишли су често и епископи.

Они су, долазећи у Русију, пограничним и другим властим давали обавештења војне и политичке природе о приликама дубоко у унутрашњости Турске, па су и тиме били од велике користи руској држави а, посредно, и по српску народну ствар, јер су у далеком свету ширили обавештења о својој земљи и популарисали мисао о ослобођавању хришћана и Словена испод турског јарма а уз помоћ руског оружја.

Иако о томе нема довољно непосредних доказа, ипак је врло вероватно да су баш ти калуђери који су одлазили у Русију да траже помоћи за цркве и манастире одиграли значајну улогу у пресељавњу појединих мањих и већих српских група у Русију: они су, по повратку, причали о животу у Русији, где је било земље у изобиљу а где је било бар верске слободе. Они су, на тај начин, код многих изазвали жељу и убрзали одлуку да напусте свој завичај и да пређу у Русију. Нарочито је тога било у доцније време, кад су калуђери могли својима у отаџбини да причају како су се сместили и како су се добро снашли многи од Срба који су у току 17 и 18 века били отишли у Русију. После сеобе Срба из данашње Војводине у Русију под Хорватом и Шевићем, по јужној Далмацији били су се размилели калуђери па и отуда наговарали људе на сеобу у Русију, 1756-1758. Калуђери и попови су на тај начин често давали повода и сеобама мањих размера у границама данашње Југославије, и они су често били народни вође у сеобама, пошто су већ од раније познавали прилике у крајевима у које се селе, па је сасвим вероватно да су они одиграли такву улогу и код неких пресељавања у Русију, нарочито код оних у раније време.

Поједини од црквених великодостојника, пошто би се код Турака, Аустријанаца или Млечића онемогућили својим политичким радом, склањали су се у Русију да тамо стално живе. Врло је значајно да су ти људи најрадије ишли да живе у Украјини (Малој Русији). Тамо ће кренути и они многобројни Срби који ће се преселити у Русију средином 18 века и њима ће се придруживати и они Срби који ће бити насељени у другим деловима Русије. Украјина је вероватно била привлачна за Србе по томе што су земљиште и поднебље у њој били слични онима као у њиховој отаџбини.

Ево неколико примера црквених људи који су се током 17 и 18 века из српских земаља склањали у Русију. Год. 1620 живео је у манастиру у граду Бели Камен (на путу из Драгобича у Литви ка Кијеву) српски владика Павле. У Сергејевској Лаври (манастиру), у московској области, живео је 1622, биви охридски архиепископ Нектарије, познији вологдски митрополит (+1626). Не могући више да подноси турска насиља, склонио се у Русију, 1625, Нићифор, игуман манастира Бездина. 1641 склонио се у Русију скопски митрополит Симеон. Тога времена склонио се у Русију и Дионизије, ђакон из Пећи, који је у Москви завладичен и умро као митрополит у граду Казању. Бивши кратовски митрополит Михаило допуговао је, 1651, у Москву с намером да стално остане у Русији. Молио је да се његову брату Венијамину одобри боравак и да му се да каква служба. Ипак, Михаило се вратио у Лесново, 1660. Вршачки митрополит Теодосије дошао је у Русију, 1622, ради тражења помоћи. На позив цара Алексија Михаиловића, он је остао у Русији и умро у Русији као митрополит белгородски и обојански, 1671), а пратња му се вратила. Епископ Јоаким Ђаковић дошао је, 1666, из Славоније у Москву и остао на служби у Русији. Београдски митрополит Елевтерије склонио се 1682, у Украјину. Од 1684 живео је стално у Украјини где је и пре тога провео четири

године призренски митрополит Никодим. Год. 1687. дошао је у Русију скопски митрополит Јевтимије а за њим, 1688, двојица монаха. По њиховој молби, допуштено им је да иду у Украјину да тамо живе. Јеврем Јанковић, печујски епископ, дошао је у Русију, 1703, да тражи помоћ, али је стално остао у Русији. Србин из Св. Андреје код Будима, Петар Смелић, у Русији од 1713, постао је 1736 белогорски архиепископ (до 1742) и био је значајан радник; умро је у Москви 1744. Симеон Кончаревић, далматински епископ, склонιο се испред млетачког гоњења у Русију и умро у Кијеву 1769. Василије Бркић, последњи Србин на пећком патријаршком престолу, после свог бекства из затвора на острву Кипру, 1767, провео је неко време у Црној Гори, Италији и Бечу, па је 1771, кренуо у Русију, где је и умро, можда још у путу. Србин Арсеније Верешчагин постао је 1773 епископом и, после службовања у више места, умро је као архиепископ и члан руског Синода 1799.

Сем таквих лица која су заузимала високе положаје у црквеној јерархији, било је свакако и много обичних калуђера који су ишли уз њих или за њима а који нису оставили тако трајна спомена о себи. Старешине већих манастира и владике нису се кретале без пратње на тако далеке путеве. Као што сам изнео, у неколико случајева су такве пратње изричито споменуте у писаним споменицима о тим посетама. Помоћници и сарадници, сродници и слуге таквих лица били су, вероватно, први и, доцније, чести пресељеници из српских области у Русију.

У односима руско-српским појавиће се, у другој половини 17 века, једна значајна новина: одлажење Срба на школовање у Русији. Год. 1670 пошао је хиландарски јерођакон Јоасаф на науку у Русији. Нажалост, није се испунила жеља тог Србина жељна науке, првог за сада познатог Србина који је пошао у Русију ради учења: њега су вратиле руске власти. Али, оно што није пошло њему за руком пошло је многима другима после њега, и већ у првој половини 18 века било је више Срба на наукама у Русији. Отада па све до данас није престајало одлажење младића из српских крајева у школе у Русији. Од Срба који су у старије време стекли више образовање у Русији треба нарочито поменути архимандрита Јована Рајића (1726-1801), родом из Сремских Карловаца, писца чувене Историје Јужних Словена (1768) и многих других списа, једног од најученијих Срба свога времена.

ПРВА ПРЕСЕЉАВАЊА СРБА У РУСИЈУ

Као што сам напоменуо, врло је вероватно да је већ у току 15 века било пресељавања и Срба световњака у Русију као што се поуздано зна да је било пресељавања Срба црквених људи. Ни за 16 и 17 век немамо о томе довољно непосредних поузданих вести, али сем оскудних вести о томе и неке чињенице говоре посредно да је тада поуздано било честих таквих сеоба. На првом месту су необично чести одласци калуђера и црквених старешина у Русију. Затим, зна се да су се у току 16 века на тлу данашње Румуније насељавали Срби уз помоћ влашких владара, који су им давали знатне повластице. Год. 1553. помиње се неки "пан" (господин) Никола Србин у граду Волдави, у земљи "Подљаској", који одатле шаље један Псалтир у "земљу српску", у манастир Папраћу. Тај господин Никола, по рођењу Србин, дошао је, дакле, у првој половини 16 века у пољски град Влодаву на Бугу, у области пограничној

према Русији. По томе што се он сам сећа и шаље књигу у манастир Папраћу, више је него вероватно да је био родом и пореклом из данашње североисточне Босне, из околине манастира Папраће.

Штурци записи о поклону не казују нам ништа о томе како је никола Србин доспео у Влодаву и да ли је отишао сам или у каквој групи пресељеника, што је ипак вероватније, обзиром на тадашње прилике, када мање и веће групе Срба одлазе са турске територије у хришћанске земље.

У току 16 и 17 века било је српских најамника у руским војскама. По сведочанству једног писца из 1569, Срби су први донели на Подоље обичај војне службе на коњима са копљем и штитом, а затим су тај начин војевања примили од њих и Пољаци, који су тамо служили заједно са Србима. "Срби козаци" често се помињу као најамљени ратници у разним козачким јединицама, а један од њих, Иван Србин, био је пуковник брацаловски.

Има још један занимљив податак који говори о присуству Срба у Русији тога времена. То је велика популарност српског имена у тадашњој Русији. У времену од 1659-1676 провео је у Русији (додуше пуних петнаест година, 1661-1676, у заточењу у Сибиру), чувени Јурај Крижанић (1618-1683), по рођењу Хрват, велики поборник словенског јединства. Тај човек, да би приметно траг свом хрватству и католичанству, променио је име и презиме у Иван Бјелиш Србљанин. Па и кад се потписивао правим именом, додавао је: Србљанин. Значи да су Срби у то време били у Русији добро познати и добро примљени.

Сем црквених лица, о којима је већ било говора, зна се и за неколико других Срба који су се преселили у Русију у току 16 и 17 века. Као најстарија појединачна сеоба сматра се случај Давида Петровића, који је у мају 1591 дошао у Русију "из српске земље, оставивши род свој и племе". Да се спасе од невоље, јер су Турци хтели на силу да га преведу на ислам, побегао је, 1625, из Србије на вечито живљење у Русији Сава Величков, а 1644 дошао је у Русију Ђорђе Лазарев Великомиров, родом из Београда, син београдског кнеза. Кад му је умро отац, Ђорђа је био узео к себи Мустафа-паша у Цариград да му служи и био га превео на ислам.

Зна се да су на сличан начин, по невољи или случају, у то време, у Русију доспевали и многи Срби појединци, нарочито такви који су бежали из турског или татарског ропства, па трговци и др. Добивши од власти помоћ, враћали су се у своју земљу. Свакако да су поједини и остајали у Русији.

У то време пада и пресељавање једног знаменитог херцеговачког Србина у Русију и први покушај од стране Русије да се у Русију преведе већа група Срба. Не зна се тачно када је и зашто је отишао из Херцеговине у Русију кнез Степан Милорадовић, који је у Русији брзо дошао до изражаја и два пута упућиван из Русије државним послем у српске земље. Год. 1662 по други пут је боравио у Москви Неофит, архимандрит манастира Студеница, са својом пратњом. Том приликом, Неофит је обавестио цара Алексија да код њих у Србији има рударских мајстора који су вешти истраживању златне и сребрне руде. Ради погодбе и одвођења Срба рудара из краја око манастира Студенице у Русију, упућен је у српску земљу са Неофитом кнез Степан Милорадовић, 1683, коме је то било друго путовање из Русије у Србију. Милорадовић је провео у Студеници пола године и у Русију је донео обећање тамошњих рудара да ће поћи у Русију, кад их цар позове и кад им се пошаље потребна помоћ, јер не могу кренути о свом трошку. Не зна се да ли је шта било од тог занимљивог покушаја сеобе.

Последњих година 17 и првих година 18 века настаје међу Србима јачи покрет за пресељавање у Русију и мења се уопште обележје руско-српских веза. До краја 17 века одржаване су поглавито црквене везе и вршене кратковремене посете црквених људи из Србије, а од око 1700 јачају политичке везе и односи рускога са српским народом постају много шири и приснији. Отада су све чешће и сеобе Срба сељака, ратника, помораца и трговаца у Русију. До стварања таквог покрета међу Србима крајем 17 века дошло је у многоме у вези са ратним догађајима 1683-1699, у којима је српски народ прошао кроз тешка искушења. Не само да су патили Срби који су остали и после тог рата под Турском, него су тешко патили и они који су се, услед сеоба од 1690 и услед повлачења Турака из неких области Угарске, Хрватске и Славоније, као и једног дела Далмације, нашли на аустријском и млетачком земљишту. Ти Срби су били изложени великој опасности од насилног покатоличавања и однарођавања. Помоћи и Ослонца у борби за самоодржање тражили су у Русији, и отада су политичке везе између Срба и Руса знатно ојачале. Покрет за исељавање у Русију отада почиње да хвата све више корена међу Србима. Али, због велике удаљености Русије, само су имућнији и окретнији појединци успевали да остваре своје жеље. Стога је сасвим разумљиво што су ти Срби, који су крајем 17 и почетком 18 века одлазили у Русију врло брзо и лако избијали тамо на површину и заузимали угледне положаје: били су то просвећени људи и искусни поморци, трговци или војници, којима је у отаџбини било уско поље рада или уопште нису имали прилике да развију своје способности. А у Русији тога времена били су веома потребни баш такви људи. Тек доцније, кад руске државне власти буду узеле саме у своје руке извођење пресељавања Срба, у Русију ће довести веће групе и обичних Срба сељака и ратника.

И велики унутрашњи преображај, извршен у Русији за владавине цара Петра I (1689-1725), која пада баш у време кад Срби на Балкану преживљују најтеже године у својој историји, био је од великог утицаја на духове у српству. Сам цар Петар је и лично доста допринео томе, шаљући, после свог путовања по Западној Европи 1697-1698, питомце из Русије да се уче поморству код Срба помораца у Боки и примајући врло радо Србе поморце и трговце, који су требали да допринесу развоју трговине и поморства у Русији, што је он сматрао једним од својих главних задатака.

Међу Србима који су доспели у Русију пре прве организоване сеобе и ступили у руску службу исичу се особито Милорадовићи, огранак херцеговачког спахијског рода Храбрена-Милоардовића. Један од њих, поменути кнез Степан, доспео је у Русију вероватно у почетку друге половине 17 века. За време владавине цара Петра I доћи ће у Русију браћа Михаило, Александар и Гаврило Милорадовићи. Михаило је већ 1710 пуковник и угледна и важна личност. Милорадовићи су добили велика имања на Украјини. Од њих је било бројно потомство, и Милорадовићи су руском народу дали неколико генерала, па и књижевника и научника. Свест о српском пореклу одржавала се је дуго код њих и они су у 18 веку посредовали у одржавању веза између Русије на једној а Херцеговине и Црне Горе на другој страни. Генерал и сенатор Глигорије Александровић Милорадовић (+1905), чувен руски војни историчар, писао је и расправу о манастиру Житомишљини у Херцеговини, задужбини својих херцеговачких предака. Вероватно да је било њихових сродника, који су, привучени успесима у каријери оних који су раније отишли у Русију, и доц-

није стицали, током 18 века. Зна се да је један Милорадовић из Херцеговине стигао у Русију после 1825, па је и тај доживео велики успех и постао генерал у руској војсци.

По српској народној песми, Милорадовићи и Владисављевићи, други истакнути род, воде порекло од двојице браће. И од Владисављевића било је пресељеника у Русији. Год. 1702 доспео је у Русију Сава Владисављевић, родом из Попова у Херцеговини, дубровачки трговац. Дошао је у Русију као тровац, с робом, и ступио у руску службу. Постао је доцније гроф Рагузински, узевши то име по романском имену Дубровника (Рагуза). Имао је, као стручњак цара Петра за балканска питања, знатног утицаја на државне послове: он је наговорио Русе на балканску акцију 1711. Сава Владисављевић је доцније ишао као изванредни амбасадор царице Катарине у Кину, где је имао много успеха.

Поред тих најистакнутијих, тада је ступило у руску службу више других Срба официра и помораца и населило се трговаца. Од угарских Срба који су у то време прешли у Русију истиче се Пантелејмон-Пана Божић, капетан из Титела, који је дошао у Москву 1704. Он је изјавио, у име свих Срба граничара у Угарској, да они сви желе да буду примљени у руско поданство па да се боре против Турака, а то је жеља и Срба под Турцима и Млечићима. Божић је ступио у руску војску и у исто време је био стални представник и известилац код цара Петра за српске послове, на што је био опуномоћен и од сабора српских војних и црквених старешина у Крушедолу, 1708.

Таквих појединачних пресељавања око 1700 било је много, нарочито из реда српских граничарских официра.

ПРЕСЕЉАВАЊА СРБА У РУСИЈУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 18 ВЕКА

Срби у Турској нису никако могли да се помире с тим да вечно робују Турцима и код њих је увек постојала велика жеља и жива нада да ће се ослободити. Та жеља и та нада биле су толике да су они подизали буне или бежали из Турске у суседне земље да би се одатле борили против Турака, али је та борба редовно била на туђ рачун и у туђу корист. Српском крвљу и српским војничким способностима и снагама много су се користиле Млетачка Република и Аустрија, и то не само у ратовима против Турске него и на другим бојиштима. Тешка разочарења што су доживљавали на тима странама, дала су повода Србима не само у Турској него и онима у Аустрији и под Млечићима да почну тражити и ишчекивати помоћ на другој страни, пошто су били уверени да се својом сопственом снагом не могу ослободити од Турака и од Аустрије. Почели су да се надају у Русију. Спочетка су то биле само жеље и планови појединаца, али је та мисао постепено хватала све дубљег корена међу Србима и све више се ширила, чему су доприносиле и вести о руским победама као и све јаче везе Русије са Европом и њено учешће у политичком животу Европе. Срби из Угарске од краја 17 века па кроз читав 18 век обраћаће се Русији за моралну и политичку помоћ, па чак и за посредовање у сређивању њихових односа са бечким двором.

У току бурних ратних догађаја 1683-1699, 1716-1718 и 1736-1739, када су се борбе водиле понајвише у земљама у којима су тада живели Срби и када су те земље биле изложене пустошењу и сваковрсним другим страдањима, дошло

је, као што обично бива у таквим приликама, и до знатних премештања и сеоба становништва у нашим земљама. Две сеобе су биле од већег значаја: 1690 и 1739. Неуспеси аустријске војске у земљама јужно од Саве и Дунава имали су као последицу да су многи Срби, који су били пристали уз Аустријанце, морали да напусте своје домове и своју постојбину, из страха од турске освете. Они су прешли у крајеве северно од Саве и Дунава, који су били под аустријском влашћу. Ту су они затекли српско становништво у великом броју, које је водило порекло од староседелаца и од ранијих пресељеника. Прилагођавање њиховој новој средини ишло је споро и тешко. Било је томе више узрока. На првом месту, била су уопште тешка времена и није било потребне сталности. Аустријске власти, почевши од Двора и Врховног ратног савета па све до најнижих власти, настојале су на све могуће начине да изиграју не само обећање него и написмено дане повластице српским пресељеницима. Угарски и хрватски сталежи настојали су са своје стране да себи потчине те Србе, а католичка црква, државна црква у Аустрији, истрајно и не бирајући средства, ишла је за тим да те Србе преведе у католичанство. Била је то велика невоља, за коју Срби нису знали под Турцима, јер су под Турцима уживали сразмерно велику верску слободу. Све је то утицало да се Срби у Угарској и задуго по свом пресељењу нису осећали сигурни и стални и да их је било лако покренути на нове сеобе. Вести о добром пријему оних који су одлазили у Русију, као и о великим успесима пресељених појединаца у тој земљи, особито појединаца у војсци, стварале су такође повољно расположење за сеобу. Тако је дошло до сеоба Срба из Угарске у Русију у више махова, до сеоба које су биле значајне и по обиму и по својим последицама на обема странама.

Ма да су и у тим сеобама учествовали готово само Срби који су били насељени у Угарској, можемо рећи ипак да је у њима учествовао читав српски народ. Јер међу Србима у Угрској било их је тада који су дошли из Старе Србије, Македоније, Србије, Босне и др. Поред тих већих сеоба, било је стално и непосредног досељавања и пресељавања у групама како из области на северу од Саве и Дунава тако и из области јужно од Саве и Дунава, тј. из Босне и Херцеговине, Боке, Црне Горе и Србије.

Велика руска победа над Швеђанима код Полтаве, 1709, која је дигла Русију у ред великих сила и која је наишла на снажан одјек међу свим Јужним Словенима, ојачала је и код Срба наду на ослобођење од Турака уз помоћ Русије. Када је после тога, до Срба у Угарској доспела вест да се цар Петар спрема на рат против Турака, ојачала је код њих тежња да ступе у руску војну службу и да, после, напусте Аустрију односно Угарску и врате се натраг у своју ослобођену отаџбину. Они су сами слали своје изасланике цару Петру. Кад је Русија објавила рат Турској, 1711, цар Петар позвао је нарочитим прогласом (што га је саставио Србин пуковник Милорадовић) хришћанске народе на Балкану, у првом реду Црногорце, у борбу против заједничког непријатеља. Као руски изасланици упућени су, 1711, у Црну Гору пуковник Милорадовић и капетан Иван Лукачевић, Подгоричанин, који су остали у Црној Гори до 1712. Међутим, Русија није имала среће у том рату: она је претрпела тежак пораз на Пруту. Срби, ипак нису изгубили наду у Русију, па су и даље нудили цару Петру своје војничке услуге.

До устанка хришћана на самом Балкану није дошло, због несрећног обрта што га је узела та војна. Али, је у самој руској војсци, која се је борила на

Пруту, учествовао и врло храбро се борио један мањи одерд Срба под заповједништвом капетана Јовна Албанеза, родом Србина из Подгорице. Ти Срби су били дошли у Русију, одазивајући се ранијем позиву. После пораза на Пруту Русија није могла ништа да учини за Црногорце који су се били кренули у акцију против Турака, и Турци су се крваво осветили Црногорцима у току 1711 и 1712. На црногорско тражење помоћи 1713, одговорено им је из Русије тек крајем 1714: нека се преселе у Русију.

Цар Петар ни доцније није заборавио српске понуде из 1710 и 1712, па се је решио да се понуђеним српским услугама користи у сређивању прилика у Украјини и осигурању тадашње јужне границе дуж Дњепра, коју су стално узнемиравали кримски Татари. Петар је добро знао како је велика оданост Срба према Русији, а о српским војничким способностима имао је и сам прилике да се увери у битци на Пруту. Био је добро обавештен и о томе како су велике користи и услуге што их Аустрији чине Срби граничари.

На челу Срба који су 1711 били ступили у руску службу и борили се против Турака били су капетани Марко Верешчагин и Василије Булбаш. Свега је било 157 људи. Верешчагин и његови људи били су с аустријске територије, Булбаш са његових 60 људи из места у Турској. Вероватно су и они доцније прикупили и у Русију превели своје породице и сроднике, као што се зна да је учинио Лазар Стојкин: он је раније био аустријски драгун, па је 1711 прешао у руску службу и још у току исте године упућиван међу Србе да их зове у Русију, а 1713 тражио је одобрење да доведе и своју породицу, која је тада била у околини Букурешта.

Год. 1715 упућен је из Русије јавни проглас за долазак и ступање у руску службу српских, црногорских и влашких официра. Такви позиви за српске официре упућивани су и 1720 и 1723.

Досељавање Срба у већем броју у тадашњу Јужну Русију почело је од 1712, и 1717 образована је од њих српска војничка насеобична на северном Доњецу и на речици Луганци.

Године 1723 цар Петар издао је пуномоћ мајору Јовану Албанезу да међу Србима у Аустрији може скупљати војнике за неколико хусарских (коњичких) пукова и те пукове распоредити по малоруским градовима. Поред осталих повластица и награда што су обећане војницима и официрима који пређу у руску службу, било је нарочито предвиђено да ће они који дођу са породицама у Русију добити и земљу. Био је то, дакле, први већи организовани покушај пресељавања Срба у Русију, овог пута из тадашње Угарске. Тај покушај је значајан, јер је био крунисан успехом: Мајор Јован Албанез превео је одмах 459 Срба, који су вероватно били из Потисја. Следеће године дошло је за њим још око 600 Срба из Јужне Угарске. Сви су они насељени у Украјини. Год. 1727 образован је од тих српских насељеника један српски хусарски пук. Тај српски пук био је најпре са службом у Украјини, па је после учествовао у рату против Персије и био размештен другде, али су 1731 враћени на свој места у Украјини, где су били првобитно насељени. То ново српско војничко насеље у Украјини умножавало се новим придолажењем Срба.

У низу припрема за намераваани рат са Турском био је и нови позив Србима у Аустрији на сеобу у Русију, што га је упутила царица Ана 1732 да би се појачала коњица (хусари). И тај позив је имао успеха, па је у Русију у току 1733 стигао већи број Срба, од којих је образовано неколико пукова. И они су насељени у Украјини.

Русија, а за њом и Аустрија, објавиле су рат Турској 1736. Руска војска је трпела у том рату тешке губитке у људству. Ради попуњавања тих губитака, по одобрењу аустријског двора, упућена је из Русије у Угарску, 1737, једна комисија са задатком да прикупи 500 људи. Та је комисија радила поглавито међу угарским Русинима, али је успела да са собом поведе и многе Србе из Угарске.

Срби који су у то време прелазили у руску службу насељавани су погалвито по Украјини, која је била највише изложена нападима Турака и Татара. Али, било их је и другде по Русији. Тако нпр. равничком калуђеру Софронију, када је 1747/1748 био у Москви, допуштено је да може ићи у Псков, да се види са својим рођацима у тамошњем хусарском пуку.

У тим сеобама које су изведене за време владавине цара Петра и царице Ане учествовали су поглавито Срби из Угарске, али и Срби који су у самој Угарској били скорашњи насељеници те су били родом или скорим пореклом из Србије, Херцеговине и др. Међу онима који су се тада иселили у Русију било је и веома угледних личности, који ће у Русији постићи још веће успехе него што би их постигли да су остали у Угарској. Тако нпр. Јован Стојанов из Петровардина доспео је у руској војсци до чина генералмајора и одликовао се у многим борбама; Стеван Витковић из Срема, а пореклом из Херцеговине, временом је постао бригадир српског хусарског пука; Димитрије Перић и Панић постали су потпуковници итд.

Било је тада и неког мањег пресељавања из Црне Горе. Крајем 1744 вратио се је из Русије црногорски митрополит Сава и наговорио је неколико Црногораца да оду у Русију. Не зна се колико их је отишло и шта је даље било са њима.

Не зна се тачно када је доспео у Русију, али то је свакако било у току прве половине 18 века - Теодор Вишњевски, родом из села Вишњице код Београда. Он је доспео до чина генералмајора, и као врло способан човек упућен је, 1749, на челу руске мисије у Токај у Угарској. Та је мисија требала да набавља вино за руски двор, а уз то и да ради на придобијању исељеника из Угарске у Русију. Тодор је умро још у току те године, али је место њега упућен син му пуковник Гаврило Вишњевски. Та комисија радила је у току читаве друге половине 18 века и била је, уствари, средиште руске пропаганде међу угарским Словенима и главна прихватна станица за пресељенике.

Било је и даље појединачних пресељавања у Русију. Поред оних многих ситних и незнатних, чије јунаштво и заслуге ипак нису били мали, посебног помена заслужује сеоба једног човека из овог времена. Год. 1748. напустио је Угарску и службу у аустријској војсци Петар Текелија, поручник. Његов отац Ранко и деда Јован стекли су великих заслуга за Аустрију, али им се је Аустрија рђаво одуживала. И Петар, неправедно запостављен у војничкој каријери, отишао је у Русију, где су његове умне и војничке способности брзо дошле до изражаја и до признања: он је у руској војсци доспео до чина фелдмаршала, до положаја који није, сем њега, постигао ни један други Србин у руској војсци, ма да су иначе многи доспели до великих положаја. По оснивању Нове Србије, Петар Текелија је живео у граду Миргороду.

ОСНИВАЊЕ НОВЕ СРБИЈЕ И СЛАВЕНОСЕРБИЈЕ У УКРАЈИНИ

Срби који су се током времена нашли на тлу Хрватске, Славоније и Угарске нису сви имали исти друштвени и политички положај. Делили су се на две групе: на оне који су били даље од државне границе према Турској и који су били под грађанском управом и на оне који су живели као повлашћени војнички сталеж у тзв. Војној Крајини или Граници. Војном Крајином је називан мање или више широк појас дуж границе, чије је становништво било војнички организовано и сви за оружје способни мушкарци били обавезни на сталну војну службу на граници. Крајишници су имали за тадашње време знатне повластице: добивали су довољно земље за обрађивње и своје издржавање, добивали су од државе војничко одело и оружје, па су добивали и плату када би са службом били изван Крајине. Срби су волели војнички сталеж највише стога што су као војници у Војној Крајини заиста били много слободнији и мирнији него Срби изван Војне Крајине: поред тога што су им материјални услови за живот били бољи, били су у повољнијем положају него други и по томе што нису били толико изложени нападима од католичке пропаганде, те је била и мања опасност од однарођавња. Друкчији и много тежи био је положај Срба сељака, као и хрватских и мађарских сељака, под грађанском управом, нарочито оних који су били као зависни сељаци на властелинским имањима. Стога су се Срби у Војној Крајини стално борили да им се положај не мења, док су се мађарски и хрватски сталежи и католичка црква свим силама трудили да се Војна Крајина укине и сви Крајишници потчине грађанској управи.

Оснивање, уређење и деоба тих крајина зависили су од спољнополитичких односа. Тако је 1741 дошло до укидања Моришке и Потиске Крајине, јер су оне, већ после пожаревачког мира (1718), изгубиле разлог за своје постојање, пошто је Аустрија добила Темишварски Банат, који је до тада био под Турском. Уједно је било решено да се ти крајеви, који ће престати да буду делови Војне Границе, понова потчине управи угарске краљевине и жупанија. Како је та управа била таква да су многи Срби и раније више волели враћати се у Турску него живети под њом, поменуто укидање Моришке и Потиске Крајине изазвало је велико незадовољство и огорчење код Срба у Срему и Бачкој, тако да су и врховне аустријске власти морале о томе да воде рачуна и годнама се је одуговлачило с извршењем одлуке, која је требала да задовољи Мађаре.

Срби са територија укинтих крајина Потиске (данашња јужна Бачка и део Срема) и Моришке (око Арада) нису успели у својим настојањима да се не промени њихов положај. Када је 1750, извршено међу њима гласање о томе да ли пристају да пређу у грађански сталеж, већина их је била за то да остану у војничком сталежу, и последица свга тога била је да је око 2200 српских породица из Потисја и Поморишја пресељено у Банат, у лето 1751. Огорчени, разочарани и незадовољни што се дижу из села која су њихови очеви и они подигли и то се не поштују повласице које су им дане приликом њихова досељења из Турске. Ти Срби нису могли да се смире у Банату, и они ће наскоро гоТово сви отићи у Русију и заталасати Србе на широком пространству за сеобу у Русију.

У полеће 1751 долазили су у јужну Угарску као изасланици руске владе неколики официри из српског хусарског пука да скупају ново људство за

руску службу. Они у том раду нису у тај мах имали већег успеха, али су код Срба у јужној Угарској распирили и појачали тежњу за сеобу у Русију. Требало је само да се и међу њима нађе неко ко ће их јаче загрејати и повести. Нашли су се убрзо и такви. С руске стране много је радио на томе да незадовољне Србе придобије и склони на прелаз у Русију тадашњи руски посланик на бечком двору Михаило П. Бестужев-Рјумин, који је настојао најпре да наговори неколицину истакнутих Срба на сеобу, рачунајући, сасвим оправдано, да ће се после повести и други за њим. Тако је и било.

На чело незадовољних Срба, пресељених у Банат, и на чело покрета међу њима за сеобу у Русију ставили су се Јован Хорват, потпуковник Моришке милиције, Јован Шевић, такође потпуковник Моришке милиције, Рајко Прерадовић, пуковник славонског хусарског пука, и Јован Чернојевић, потпуковник из Арада. Амбициозан, грамљив и безобзиран, Хорват је брзо потиснуо остале у позадину. Већ почетком јула 1751 Хорват је редовним путем добио одобрење да може иступи и из аустријске војске и отићи у Русију, а такво је одобрење добио и капетан Никола Чорба. После тога, Хорват ради на томе да привуче и што већи број других Срба, па руским посредством тражи одобрење за прелаз још 29 официра и нуди да ће у Русију довести читав пук, ако му руска влада изради у Бечу одобрење за врбовање људи у руску службу. Његова понуда је повољно примљена у Русији, и он је међу Србима из Поморишја, који су се били сместили привремено у Банату, живо настојао да их наговори на сеобу у Русију. Сем Хорвата и Чорбе, у току 1751 добили су пасоше за Русију још десеторица официра Срба. Крајем септембра 1751 кренуо је Хорват у Русију, а с њим и прва група Срба који су се решили на сеобу. Свега је било у тој групи 218 лица, које официра и војника а које грађанских лица, чланова породице и послуге. У тој групи био је и потпуковник Јован Чернојевић, више чланова рода Хорвата, Чорба и др. Тада је прешао у Русију и капетан из Чанада Марјановић са шесторицом синова. У окторбу су стигли у Кијев и привремено били размештени по околини, да тамо презиме. За том групом стизали су и други Срби из те некадашње поморишко-потиске групе, тако да је до пролећа 1752 Хорватова група пресељеника бројала већ до 1000 душа.

Хорват је са пратњом отишао из Кијева у Петроград, где је уредио све што је било потребно око смештања тих Срба. поред осталог, тада је уређено да ће се од пресељених Срба образовати два коњичка (хусарска) од по 4000 и два пешадијска (пандурска) пука од по 2000 људи и да ће ти Срби становати у засебној области. За насељавање је одређена област у Задњепровљу: од ушћа реке Каварлика правом цртом до извора реке Тура, од извора реке Тура до ушћа Каменке, одатле до извора Березовке, од извора те реке током реке Амелњика до њезина ушћа у Дњепар. Ту су требала да се населе два пука (по један хусарски и пандурски), а читава је област добила име **Нова Србија**. Наређено је да се у тој области оснује и тврђава Св. Јелисавета, од које се је развио доцније град Јелисаветград (Зиновјевско). Хорват је постао генерал-мајор, пошто је још пре сеобе било обећано да ће сваки официр Србин који пређе у руску службу добити један чин више.

Прелаз Хорвата и његове групе, иако доста бројне, био ј само почетак, увод у пресељавање, на чему ће и даље да раде и сам Хорват на своју руку и руска влада и њен посланик у Бечу, Бестужев. С друге стране, исељавање Срба није бечкој влади било нимало пријатна ствар у време када су више од

половине њене војске сачињавали Срби, па је и свим средствима настојала да га омета и отежава, пошто није могла отворено да га забрани, јер је Аустрија била у савезу с Русијом и тај јој је савез био веома потребан. Чак је стишаван и рад католичке пропаганде међу Србима. А и пошто је, 21. јула 1752, објављен веома строги "казнени патент" против оних који би у Аустрији врбовали њене поданике у страну војну или грађанску службу и наговарали их на сеобу, власти нису смеле да га примењују у свој његовој строгости.

Многобројни изасланици, српски официри из Русије успели су, током 1752, да усталасају за сеобу не само Србе из Поморишја и Потисја, тада у Банату, него чак и Србе у Славонији. У Банату се је тај покрет био претворио у побуну.

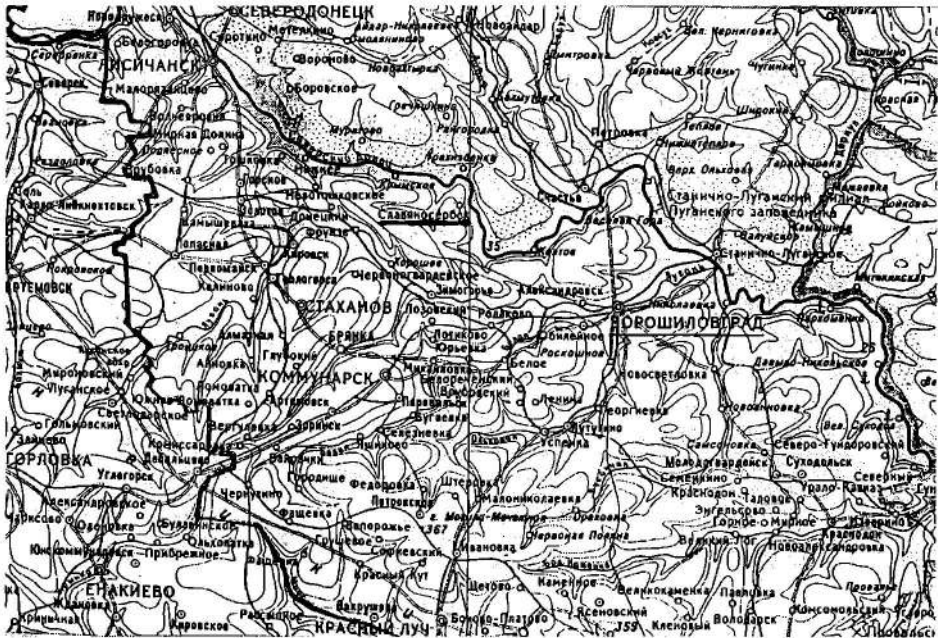
"Нова Србија" се је, за то време, уређивала и брзо напредовала. Њено становништво расло је приливом нових дошљака: долазили су појединци и мање групе Срба, које су остављале Угарску на редован начин, по одобрењу и с пасошем, или на нередован начин, бежећи преко границе. Дobar пријем на који су наишли први пресељеници у Русији имао је јаког утицаја не само на њихове сроднике и пријатеље који су били остали него и на Србе изван Аустрије (Угарске), па и на друге православне народе у Турској, који отада почињу такође да се селе у Русију (Грци, Бугари, Арбанаси и др.).

Већа група Срба из Угарске стићи ће у Русију у јесен 1752, под водством потпуковника моришке милиције Јована Шевића. Шевић и Хорват су били супарници и лични противници већ од раније, и Шевић није никако пристајао да се са својим људима насели у Новој Србији и буде подложен Хорвату, који је био њен заповедник. Шевић је успео код руских власти да за своје људе добије засебну област, која граничи са Новом Србијом. Основана је **Славјаносербија**, која је била "од краја линије и насеља ландмилиције (Хорватове) са стране реке Доњеца, тј. од Бахмута до Лугане". У Славјаносербији било је места за 3000 људи а с проширењем у пустињу и за до 5000. Са Шевићем је било дошло око 800 лица, и ти су били већином бивши Срби граничари из укинуте Моришке и Потиске Крајине. Међу официрима који су тада прешли са Шевићем био је и капетан Максим Зорић из Мошорина, поочим Симеона Неранџића-Зорића. Доцније је, за Шевићем, стигао и Рајко Прерадовић родом из Будима, пуковник славјанског хусарског пука. И они су, обојица, постали генералмајори, и у току 1754 почели да насељавају своје људе и уређују Славјаносербију. И у њиховој области основан је један нови град: Од Српског шанца Доњецког постао је град Славјаносербск.

У вези са сеобом под Хорватом је и пресељавање Симеона Пишчевића, поручника славонског хусарског пука, коме су аустријске власти чиниле велике сметње и који је стигао у Русију тек у пролеће 1754. Пореклом је он био из Паштровића у Боки. Пишчевић је у Русији после достигао чин генералмајора и оставио је драгоцене писане успомене са грађом о животу Срба у Аустрији и о прошлости српских насеља у Русији односно Украјини.

И Хорват и Шевић су се трудили да у своје области привуку што више људи, у првом реду да добаве чланове породица и сроднике оних који су већ с њима прешли. И ти који су прешли писали су својима и позивали их да дођу, јер су добивали доста добре земље и јер су били слободни. Из Аустрије су пуштене, 1754, само жене и неудата и неочењена деца оних који су већ били отишли и тражили одобрење да им се доселе не само породице него и сродници.

Сл. 1. Као сјомен на велику сеобу Срба у Русију њоловином 18. в. осјало је само име града СЛАВЈАНОСЕРБСК њоред ријеке Северскиј Доњеи (Пријремио М. Бјеловићић).

Наде Хорвата и Шевића да ће преселити по неколико хиљада Срба војника са породицама нису се оствариле у пуној мери, јер су аустријске власти спречавале покрет за исељавање. Прилив Срба из других земаља и стално придолажење појединаца из Угарске у току неколиких наредних година унеколико су надокнадили што су подбацила очекивања од веће сеобе из Угарске и допринела су јачању српских насеља у Украјини. У томе је био и велики значај сеоба под Хорватом и Шевићем: оне су изазвале акције за сеобу и у другим земљама, а понегде и прави покрет у народним масама. Тако нпр. год. 1752 била је побегла из Босне група Срба на челу са Бошком Михаиловићем. Живели су у Хрватској и тражили да им се допусти прелаз у Русију, што им Аустрија из својих обзира према Турској никако није допуштала. Та ствар се је повлачила и у току 1753.

Видећи како су у Русији добро примљени досељени Срби из Угарске, црногорски митрополит Василије, који се баш у то време бавио у Русији, понудио је руској влади, 1754, да пресели неколико хиљада Црногорца у Русију, очекујући од тога знатне материјалне користи и лично за себе. Пошто су, с руске стране, још 1752. чињене неке припреме за пресељавање Црногораца у Русију, Василијева понуда је примљена, од аустријске владе затражено и добијено одобрење да преко Аустрије може прећи 100 породица из Црне Горе и за њихов прихват одређени нарочити изасланици: пуковник Ст. Пучков послан у Трст да прихвата исељенике на млетачкој граници а мајор Стева Петровић (Шаровић), родом Подгоричанин, да прихвата на турској граници у Срему и Славонији. Са Петровићем се је удружио поручник Јаков

Јездимировић, пустолов, родом из Источне Херцеговине, који је био отишао у Русију са Шевићем, па побегао из руске војске и Русије, долутао у Црну Гору и од митрополита Василија добио чин поручника. Он ће одиграти извесну улогу, својствену његовој природи, да се склони што већи број Срба из крајева око Саве на сеобу у Русију а које ће он слати под именом Црногораца. Радам таквих пустолова покрет за сеобу обухватио је и знатан део српских области у Турској и Србе у Далмацији који су били под Млечићима. Да су на челу те акције у самом народу били честитији људи него што су били митрополит Василије и Јездимировић, наш свет би у то време био поштеђен многих неприлика и несрећа.

Покушај са сеобом Црногораца у Русију није успео. Мало је успеха имао и Јездимировићев рад на томе међу Србима у Турској: он је доцније задобио и превео неке своје сроднике. У договору са Шаровићем-Петровићем, и уз помоћ Јована Балевећа, родом Подгоричанина, синдика у Сремским Карловцима, скупили су они у Карловцима око 50 печалбара, које су, да би преварили аустријске власти, упутили у Русију као Црногорце.

Доцније је дошао и капетан Пишчевић у Сремску Митровицу, упућен да прихвата пресељенике из Црне Горе. Знајући да они не могу ту наићи, Пишчевић је радио на ширењу покрета за сеобу међу Србима у Мачви и Босанској Посавини, где је од раније имао везе. На турској страни је радио Јездимировић, који је у току 1755 прикупио нешто својих сродника из Црне Горе или из Херцеговине. Пошто су стигли на аустријску границу, где су сви пријављени као Црногорци, и издржали карантин, њих је Јездимировић одвео у Русију, 1756. Међу њима је свакако било и Срба аустријских поданика. У свему је та група бројала 63 одрасла лица и 6 деце. Са том групом одвео је Јездимировић и 27 људи што су их скупили Пучков и Петровић на млетачкој територији. Та група била је насељена, под именом Црногораца, у Оренбуршкој губернији, али су одатле преведени, на њихову молбу, 1759, делом у Нову Србију а делом увршћени у руске хусарске пукове. И после те сеобе стизале су из Турске нове групе "Црногораца" и Јездимировић се је враћао по нове транспорте.

Следеће године, 1757, у јесен, прешло је из Турске, и то из Босанске Посавине и Мачве, око 1000 Срба са женама и децом. И они су пријављени као Црногорци, и, пошто су презимили у Новом Саду, Јездимировић их је одвео у Русију, у пролеће 1758. Насељени су већином у Новој Србији.

После дужег времена и многих неприлика успели су митрополит Василије и изасланици из Русије да поведу прву групу правих Црногораца у Русију. Али, та је група била сразмерно веома малена, свега 153 лица. Стигли су у Кијев у децембру 1756. Међу њима су били и гувернадур Стано Радоњић, сердар Вукотић, војвода Мојаш Пламенац и др. Један део тих црногораца ушао је у Нову Србију, неки су увршћени у руске војне јединице, а један део их се вратио у Црну Гору, 1759. Полазећи, 1758, по други пут у Русију, митрополит Василије повео је са собом и мали број исељеника и дванаест младића да се школују у Русији.

Сем тих организованих група, долазиле су у Русију, поведене њиховим примером и њиховим добрим пријемом у Русији, у то време и мање групе и појединци. Тако је у Нову Србију само у току прва три месеца 1757. године стигла 822 досељеника оба пола. У то време у, фебруару 1757, стигао је у Русију и ступио непосредно у руску службу Јован Подгоричанин, родом из

Подгорице, до тада аустријски граничарски мајор; у руској војсци напредоваће до генералмајора.

У низу даљих, обично мањих и појединачних, пресељавања вреди да се помене сеоба двојице Чарнојевића, Павла и Симеона, 1760. Било је тада појединачних досељавања још из Далмације, Босне и Херцеговине.

Нова Србија и Славјаносрбија, кад су Срби дошли у њих, биле су ретко насељене, готово пуне земље. Многим новооснованим насељима Срби су дали имена места из којих су били дошли, тако да и данас у тој области има назива, истих као у Војводини: Темишвар, Суботица, Земун, Вршац итд. Та српска насеља су уопште врло брзо и лепо напредовала, а нарочито места Новомиргород и Јелисаветград, који се развио од тврђаве Св. Јелисавете, подигнуте кад су Срби дошли.

Срба није дошло у те области онолико колико се је очекивало. С једне стране стога што је требало попунити празнине, допуштено је усељавање и другим народностима; с друге стране, велик напредак тих Срба и њихових насеља привлачило је и друге. Особито је био велик прилив Украјинаца. Последница тога била је да су се Срби с њима одмах почели да мешају, чему су ишле на руку једнакост вере и велика сличност језика и културе. Срби су запуштену земљу оспособили за обрађивање и учинили је богатом и напредном, али је та земља временом и њих прогутала; они су се ту, у сразмерно кратком времену, готово сви претопили у Русе односно у Украјинце.

С друге стране, то пресељавање Срба из Угарске, Срема, Славоније и Хрватске било је од штетних последица и по саме Србе у тим земљама, нарочито у Угарској, а не само по Аустрију која са њиховим одласком губила одличне војнике. Становништво Угарске у то време било је доста ретко, а после српских сеоба оно се је још више проредило. Срби који су остали бројно су били ослабили, што се је наскоро још јаче осетило, кад је почела колонизација Немаца и Маџара по јужној Угарској, данашњој Војводини. Губитак по српство у Подунављу био је утолико тежи што су у Русију одлазили у првом реду борбенији и способнији људи, који су представљали народно водство.

Аустријски двор и наредо су гледали на исељавања Срба из својих земаља у Русију, па су, иако је Аустрија била у савезу с Русијом, на све могуће начине настојали да спрече те сеобе или да умање њихов обим: кад не би могли сасвим забранити, допустили би само женама и недораслој деци оних који су већ отишли да могу и они прећи у Русију. Поменути Казнени патент, издан 1752, од 1753 примењиван је веома строго. С друге стране, почели су двор и влада да воде више рачуна о расположењу код Срба и да Србе у Угарској бране од нартања угарских власти, те да тако уклањају главни узрок незадовољству и повод исељавању. Врло је занимљиво да је и карловачки митрополит Ненадовић, црквени поглавар Срба у Аустрији, био одлучно против исељавања у Русију, па је и сам непосредно радио на ометању тог покрета, а радио је и посредно, помажући рад аустријских власти на томе. Узроке жењавању исељеничког покрета међу Србима на аустријској граници треба тражити још и у једној природној чињеници: пристизавала су поколења рођена на тој страни, која су се већ била свикла на живот у новој средини и смирила, а слабије су и њихове везе с исељеницима делом услед мера аустријских власти које су их спречавале, а још више због просторне и, постепено, све веће временске удаљености.

Од 1759 престаје масовно исељавање у Русију. Отада ће прелазити само још појединци и мање групе. Аустријским властима нису била пријатна ни обична одлажења у Русију, па су сметале и 1774 сасвим забраниле одлажење српских калуђера у Русију.

Већ од њихова почетка, нова Србија и Славјаносрбија нису биле сасвим чисте српске области. У њима је било и нешто староседелаца Руса, а поред Срба дошло је и других народности: Арбанаса, Бугара, Румуна и др., а највише Украјинаца. До 1762 било је слободно усељавање свакоме. Ма да је Русија и даље, нпр. 1763, настојала да се у Русију пресељавају Словени из Угарске, прилив одатле био је доцније сасвим незнатан. Место тога све је већи био прилив Украјинаца. Последица тога је била да су области постепено губиле свој српски карактер, што је нашло видна израза 1764, када је Нова Србија претворена у Новоросијску Нубернију. Славјаносрбија је била исте године прикључена тој губернији као Јекатеринска провинција, а 1775 је прикључена Азовској губернији.

Српство се је, ипак, у тој области одржавало и даље и Срби из отаџбине, одлазећи у Русију послом, сврћали су у Нову Србију, особито у Новимиргород, ради виђења с рођацима или пријатељима или ради помоћи, јер су Срби официри, који су се већином били претворили у руске племиће и богаташи, помагали новцем и другим средствима такве путнике и своје у старој постojбини. Двојица од таквих посетилаца Нове Србије описали су своје доживљаје међу Србима у Новој Србији.

Тако је познати путописац архимандрит Герасим Зелић, родом из Далмације, у два маха боравио међу Србима у Русији. Први пут је дошао у Новомиргород у Новој Србији 1782. Ту је, како износи у свом "Житију", нашао мајора Јована Скорића, свог најближег суседа из Међеђе у Далмацији, и многе друге Србе, од којих су неки били из Угарске и Баната. За њих каже да су прешли у Русију из политичких разлога. Било их је, затим, из Србије, Босне и Херцеговине, који су се преселили због тегоба турског јарма. Најзад, било је ту Срба из Далмације и "Арбаније" (под којом треба поразумевати црногорско приморје), који су били избегли због млетачког гоњења. Зелић је био гост код генерала Анте Стратимировића, родом Херцеговца, у вароши Дмитровици, а имао прилике да се упозна и са генералима Србима Текелијом, Чорбом, Хорватом, па са генералом Пишчевићем из Паштровића, грофом Иваном Подгоричанином из Црне Горе и др. Понова је био у Новој Србији од септембра 1787 до августа 1788 "чasteћи се" код поменутих српских генерала, а највише код свог земљака Јована Скорића.

Сава Текелија, добро познати српски народни добротвор, пролазио је 1787 кроз Нову Србију и описао раскошни живот на двору његова стрица, руског генерала Петра Текелија. У Москви је посетио Донски манастир чији је архимандрит био Миланковић, родом Србин из Новог Сада. Посетио је у Москви и грофа Михаила Андејевића Милорадовића, праунука пуковника Михаила Милорадовића. А када је Сава Текелија по други пут, 1811, долазио у Новомиргород, није у њему већ нашао никога од свога рода и познаника: у толикој мери су се Срби већ били изгубили у том месту, средишту негдашње Нове Србије.

Слабљење исељавања у Русију није ниуколико било последица смањивања љубави српске према Русији нити је утицало на умањивање таквих осећања.

Напротив, Срби су и даље, у својим тежњама за ослобођење, највећу наду полагали у помоћ од Русије. Тако и кад је избио први српски устанак у Шумадији, одмах је упућено у Русију једно изасланство на челу с протом Матијом Ненадовићем да тражи помоћи. Политичке и културне везе Срба с Русијом, засноване у далекој прошлости, јачале су и даље и бивале све разноврсније.

ПОСЛЕДИЦЕ СЕОБА СРБА У РУСИЈУ

И после 1759, када је престало масовно насељавање у Русији Срба из земаља под Млечићима, Турском и Аустријом, било је пристизања појединаца, па и мањих група. Такво одлажење траје до наших дана, али оно нема никаквог већег значаја, јер се не оснивају нова српска насеља. Појединци који иду брзо се изгубе у руској народној маси.

И поред свих мера што их је предузимала Аустрија против исељавања Срба у Русију, ипак је и доцније, у току друге половине 18 века, било појединачног пресељавања Срба из земаља под Аустријом. Знатнији је био прелаз, 1781, ђакона, Ђорђа Кнежевића, родом из Ирига, с којим су дошли у Русију и други људи и населили се у Новомиргороду.

Било је, у току друге половине 18 века, и неколико покушаја пресељавања Срба из Турске у Русију. Теофило, калуђер херцеговачког манастира Житомишљиха, видео је у новембру 1776, код Видина, људе видинског и београдског паше који су имали задатак да спречавају у њиховим намерама српске породице које су долазиле до Видина, ту тајно прелазиле Дунав и исељавале се преко Влашке и Молдавске.

Год. 1770 ступила је руска влада у везу са старовлашким кнезовима Рашковићима, а у току 1784 и 1785 ступају кнезови Константин и Симеон Рашковићи у везу с руским двором. Кнез Симеон носио је царици Катарини II поруку народа с молбом да се њему допусти да може превести народ у Русију, ако није наступило згодно време за њихово ослобођење од Турака. Рашковићи су прешли у Русију, али се не зна да ли је с њима и колико прешло и народа. Тим покретом могао је бити обухваћен Стари Влах, област као данашње Нове Вароши.

У првој половини 19 века отселиле су се у Русију две мање групе Срба, и то су била последња групна пресељавања. Обе сеобе су настале као последица несретног свршетка првог устанка у Шумадији под Карађорђем.

Пошто је сломљен први устанак, Карађорђе и већина српских старешина побегли су у Аустрију, а одатле су, посредовањем руске владе, пуштени да се преселе у Русију, 1814. Стигли су у Хотин, у Бесарабији, у октобру 1814. Неки од њих су помрли у Русији, неки ће се доцније вратити у Србију, а неки су остали у Русији и тако дали нов српски допринос руском народу.

Као последња групна сеоба српска у Русију може се смарати пресељавање Требјешана, извршено 1814. Требјешанима је називан огранак источнохерцеговачког племена Никшића, по главици Тербјеси, око које су становали. Црногорска, брђанска и источнохерцеговачка племена столећима су водила борбу с Турцима, и у тим борбама су се Требјешани веома истицали и тешко страдали. Пошто је Требјеса и по други пут разорена, 1789, Тебјешани су прешли, 1792, у Ускоке у Морачи под планином Сињајевим, али су и даље

учествовали у борбама против Турака. Код њих се је, по пресељењу у Морачу, рано јавила мисао о сеоби у Русију, ради чега су једном њихови изасланици одлазили код царице Катарине II сердар Малиша Бучић и архимадрит Аксентије Шундић, њихови тадашњи главари. Али до њихова пресељавања је дошло тек после слома Карађорђевог устанка, у ком су учествовали. Тако су се око 22 породице Требјешана преселиле и насељене су биле у околини Одесе. Да би се боље привикли новој средини, они су око својих села подигли велике шуме. Издали су књиге "Казивања старих Требјешана" и "Архив Малише Бучића". Тих Никшића било је доскора у Одеси - а вероватно да их има још и сада - и један од њих је био професор универзитета у Одеси.

После тог пресељавања 1814. није више било таквих групних пресељавања Срба у Русију и није више било оснивања посебних српских насеља у Русији. Није их било, јер су наступиле велике промене у животу српскога народа, које су упутиле сеобе у другим правцима. Мала кнежевина Србија, која се је развила од Милошеве Србије, постала је уточиште незадовољних и гоњених Срба у Аустрији и Турској. Тако исто и Црна Гора. С друге стране у другој половини 19 века настао је у нашим земљама снажан покрет за одлажење у Америке који је захватио Црну Гору, Херцеговину, Далмацију и Лику као земље у којима су већ од природе неповољни услови за живот, и Војводину и Македонију као земље у којима је велик део становништва, будући без земље, живео у највећој беди. Тако је временом број Јужних Словена у Америкама нарастао на око 1 000 000, међу којима је и знатан број Срба.

Али, и у току читава 19, па и кроз ових неколико протеклих деценија 20 века, многи Срби су доспевали у Русију и многи појединци и остајали у њој. На првом месту треба поменути улогу руских универзитета и богословских семинарија, на којима се је школовао или усавршио велики број српских интелектуалаца.

У току 19. века, а можда и још нешто раније, развила се је једна нарочита врста привременог одлажења људи из наших крајева у Русију. Било је то одлажење печалбара, који су особито ишли у Одесу. Нажалост, о тој врсти одлажења и о томе колико је било печалбара који су стално остали у Русији, нема у нашој науци никаквих података. Ја сам имао у животу прилике да се сусрећем с печалбарима који су боравили и радили у Русији, односно по Украјини, па имам и једног таквог блиског сродника који је остао да живи у Ростову. На овом месту треба поменути једног веома залсужног Србина, који је највећи део свог живота провео у Русији као трговац. Био је то Сима Андрејевић-Игуманов, родом из околине Призрена, који је као трговац најпре радио у Цариграду, затим у Одеси и најзад се настанио у Кијеву. Тргујући, веома се је обогатио, али је све своје приходе и своје имање трошио на помагање просветног и културног напретка српског народа, нарочито у Старој Србији.

Када је избио први светски рат, многи Срби из аустроугарских земаља нашли су се у Русији као ратни заробљеници и изванредан број њихов је тамо и остао. По свршетку првог светског рата, за читава трајања старе Југославије, многи политички борци, којима је у земљи био онемогућен опстанак, бежали су у Совјетски Савез. Ми још не можемо да знамо колики је био број таквих пресељеника и какав је био њихов удео у животу Нове Русије. Несумњиво је једно: били су то појединци најразноврснијих занимања који су се растурили

по огромном пространству СССР и у њему се изгубили. Можда њихов број износи коју стотину или хиљаду, али су се они растурили и брзо изгубили, јер нису живели у посебним насељима, као што је био случај с оним Србима који су се пресељавали у групама у току 18. и у почетку 19. века и који су стварали засебна насеља, те тако успели, макар и делимично да се као Срби одрже и до наших дана.

У СССР ИМА И САД СРБА

Наши научници су се бавили скупљањем и изучавањем писаних извора по средишњим руским архивима у Москви и Лењинграду, а нико није у новије време одлазио у крајеве у којима су живели пресељени Срби и у којима још и данас многа места носе имена што су им их дали пресељени Срби, као нпр. Вршац, Мошорин, Каниж, Панчев, Славјаносербск и др. Како се у пописима становништва, вршеним у позније царистичко доба, Срби уопште не помињу као становници Русије, ко нас се већ одавно мисли да су се Срби у Русији већ сви претопили у Русе односно у Украјинце.

Док је по статистичким подацима из царске Русије било, 1862. још око 1000 лица на земљишту некадашње Нове Србије, која су се сматрала Србима, у попису извршеном 1900 Срби се више уопште не помињу. Међуим, њих је тамо било, па их вероватно има и сада. Према резултатима пописа становништва од 1926 у СССР, тада је било, поглавито у Украјини, још 2500 лица која су се сматрала Србима, а то значи да подаци из ранијих пописа становништва нису верни. Број од 2500 душа није велик, али је значајно да се је и толико Срба било одржало у руској средини. Данас је њихов број свакако још много мањи. С једне стране, у току протеклих двадесет година морало је и даље да напредује њихово претпање у Русе, с друге стране, ти Срби живе у оној области СССР која је особито пострадала у току другог светског рата: на њу се је излио сав бес немачких освајача, који су ту уништавали становништво у масама, те нема сумње да је знатно страдао и тај далеки српски огранак.

ШТА СУ РУСКОМ НАРОДУ ДАЛИ ПРЕСЕЉЕНИ СРБИ?

Док су у старије време руско-српских односа у Русију долазили и прелазили поглавито српски црквени људи, од којих су многи у Русији доспевали до угледних положаја у црквеном старешинству, а неки се истакли као организатори или као писци, од почетка 18 века долазили су у већем броју у Русију Срби сељаци, војници, трговци, поморци и интелектуалци и сви су они, сваки на свој начин, доприносили напретку братског руског и украјинског народа.

Пресељени Срби, нарочито они који су долазили у групама и који су се временом већ готово претопили у Русе, допринели су унеколико и бројном јачању руског народа. Тај допринос није био тако незнатан, иако је број досељених Срба био сразмерно мален у поређењу са тадашњим бројем Руса. Треба имати на уму, ради правилне оцене тог доприноса, да су Срби населили простране области на југу данашње Украјине, које су биле готово пуне и они су те области привели култури и привредно и културно унапредили: данас су то густо насељени напредни крајеви, Срба је било толико да су они образо-

вали неколико пукова, који су већ у седмогодишњем рату (1756-1763) учествовали у саставу руске војске и храбро се борили.

Захваљујући том великом броју безимених Срба и њиховим истакутим предводницима, дошао је у састав Русије данашњи јужни део Украјине и у њему су поникли многи напредни градови.

Срби официри који су прешли из Аустрије у Русију, као и многи грађани који су тек у Русији ступили у војну службу, огли су тек у руској војсци да неметано покажу и развију своје војничке способности. Руска ратна историја 18 и 19 века пуна је имена славних Срба јунака и бораца у руској војсци. Није мали број Срба који је у руској војсци дошао и до генералских чинова, до положаја до каквих у аустријској војсци уопште нису могли доћи, а своје слободне земље нису имали да би њој послужили својим способностима. Већ сам помињао случај Петра Текелије, који је у Русију отишао као поручник и у својој новој домовини брзо напредовао до фелдмаршала, највишег војничког чина, и то само на основи својих великих залуга. Славна су имена у историји руске војске и ратова и многих других Срба, међу којима се нарочито истакоше: Милордовићи, Хорвати, Шевићи, Прерадовићи, Зорићи, Чорбе, Подгоричани, Ј. Скорић, А. Стратимировић, Угришићи, Требињани, Неранцићи, Штерићи, кнезови Рашковићи, Рајковићи, Пишчевићи, Вукотићи, Војнови и др.

Један од тих Срба, генерал Симеон Зорић, родом Неранцић, ког је био посинио капетан Максим Зорић из Мошорина, успео је чак да постане љубимац и љубавник царице Катарине II и да га она награди великим богатством. Зорићу служи на част да своје велико богатство није трошио само на раскошан живот него је издашно помагао и просвету и оне Србе који су долазили у Русију ради помоћи. Зорић је у Русији основао прве војне школе.

Срби официри, који су одрасли у Војној Крајини и већ од детињства били под оружјем и који су у тој служби стицали и велику теоријску спрему и богата и ратничка искуства, представљали су велику добит за тадашњу руску војску.

Особито су биле значајне српске услуге Русији у изградњи црноморске ратне и трговачке флоте. Кад је цар Петар I путовао по Европи, тада је његов блиски сарадник Петар Толстој, предак великог писца Лава Толстоја, посетио Млетке, са којима је Русија била у савезу. Толстој је тада уредио питање школовања руских младића у поморској школи Марка Мартиновића Перашћанина у Перасту (у Боки), који су заиста и свршили многи руски великашки синови. Настојања цара Петра да створи руску морнарицу била су повод те је у службу његову ступило и неколико Срба помораца, међу којима се је нарочито истакао Мата Змајевић Перашћанин, који је доцније постао велики адмирал и прославио се и тим што је спасао живот цару Петру у једној битци, 1714.

Упоредо с тим, на југу Русије су ницале и српске трговачке куће. Под руском зставом су пловили по Црном мору трговачки бродови: Комненовића, Цотића, ИвАновића, Накићеновића, Ђурасовића, Целатића, Маловића, Илића, Ђурановића, Матковића, Поповића, Мрше, Перовића, Кажанегра. Трговачка флота српских трговачких предузећа (Марка Гојковића, Спире Војновића, браће Митровића, Сенића, браће Јанковића, Павковића, Лазаревића, браће Маловића, Вукасовића, Супичића и др.) била је по речима руског професора В. Григоровића, од огромног значаја за јужну Русију однос-

но у Украјину: она је била претходница руске трговачке морнарице. Морнарство је препородило јужну Русију, а томе су највише допринели искусни српски поморци, који су развили и унапредили руско поморство, које је до тада било на ниском ступњу.

У тесној вези са војном и поморском службом је и учешће Срба у руској дипломатији. Срби у руској дипломатској служби, поред тога што су непосредно служили на корист руске државе и народа, били су до велике користи и своме, српском народу и отаџбини. Већ од Саве Владисављевића и Михаила Милорадовића, који служе цару Петру I као стручњаци за балканска питања и као такви утичу на вођење државне политике, па све до у прву половину 19 века, Срби у руској служби настало је да руску владу што више заинтересују за прилике и акцију на Балкану. А кад год је Русија рачунала на помоћ балканских Срба, као изасланици су међу њих упућивани у првом реду рођени Срби, који су већ били у руској служби. Поред оних које сам помињао у току ранијих излагања, треба још да се помену: Јеремије Гагић (1783-1859), родом из Србије, Марко Ивелић, родом из Пераста у Боки, и Недоба, родом из Сарајева. Они су били активни баш у време кад је почело ослобођавање од Турака у Шумадији и много су користили својим радом и новој Србији. Павле Ђулинац (Јулинац), Србин, руски официр и дипломата, дуже времена је био са службом у Бечу. Српски народ је задужио и тим што је 1765 објавио малу историју словеносрпског народа која је много читана.

Срби су дали руском народу и у новије време неколико истакнутих радника на културно-просветном пољу. Особитих заслуга у том погледу стекао је Теодор Јанковић Миријевски, родом из Каменице у Срему (а пореклом из села Миријева код Београда). Пошто је на Универзитету у Бечу свршио филозофију и права, био је неко време секретар свог добротвора владике Вићентије Видака, а затим управник српских школа у Темишварском Банату. На том положају стекао је нарочитих заслуга и лепо изведеним уређењем школа у Банату и својом одбраном ћирилице. Год. 1782 позван је, као стручњак у Русију, гдје је остао до краја живота, 1813. Умро је у Петрограду. У Русији је био управник свих народних школа, члан комисије за народне школе, руководиоц учитељске семинарије (која је основана по његовој замисли). Израдио је и план за универзитете који су имали да се отворе. Његове су заслуге огромне, јер је у Русију пренео савремене европске методе школског рада: радио је у просветитељском духу 18 века. Поред других списа, написао је десет уџбеника.

Пошто је отворен универзитет у Харкову (1804), на њему су радила три Србина професора. Григорије Трлајић, родом из Мола у Бачкој (177), био је правник. Одлазио је више пута у Русију, па је у њој и остао по наговору Т. Јанковића. Био је најпре професор историје, па енциклопедије права и, кад је у Петрограду отворена правничка школа, професор грађанског права у Петрограду, одакле је премештен у Харков, где је умро 1811. Са његовим именом почиње и историја науке о грађанском праву у Русији. Атанасије Стојковић (1733-1832), родом из Руме, био је најпре учитељ, па је, по свршетку права и филозофије, отишао у Русију. Био је професор физике на универзитету у Харкову. Писао је на руском и српском. Божа Грујовић (Тодор Филиповић), родом из Врела у Ваљевском округу, свршио је права у Будиму. Прешавши у Русију, постао је професор на универзитету у Харкову 1804, али је већ следеће године, 1805, прешао у Србију и радио као секретар Правитељствујушћег совјета. Умро је 1807.

Да поменем још да су и неки од Милорадовића стекли име као војни писци и књижевници, тако исто Симеон Пишчевић и његов син и др. Српског порекла су, судећи по имену, и славни руски сликари Верешчагини.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Др А. Ивић: Сеоба Црногораца у Русију 1756 године. ЛМС-Нови Сад 1932.
2. Вукова преписка, VI (1912).
3. Литература о сеоби 1751-1754 и др. споменик III
4. П. Л. Кулаковскиј: Начали русској... у Сербов-в XVIII веку. Ст. Петербург 1903. Летопис Матице Српске
5. Сава Петровић: Срби у Русији. ЛМС Нови Сад 1879.
6. Ц. Боровлејскиј: Из русско-сербских одношенији при Петре Первим. Ворпоси ист. Но 8-9 Москва 1946.
7. Материјал у Централ. држ. и истор. архиву Украјинској ССС. Ворпоси ист. 6-1948. Москва 1948.
8. Ј. Јовановић: Ист. записи II. 1948.
9. Славјански сборник. Москва 1948.
10. Истор. записи II 1948. *Адмирал Мато Змајевић и др.*
11. Војводина II
12. Дим. Руварац: Архив (Карл) I
13. Историј. записи III Сеоба Требјешана
14. Ј. Радоњић: Сеоба из Далмације. Римска курија
15. В. Скорић: Прем... ре у 18 веку (Милорадовићи)
16. Ј. Дедијер: Херцеговина. 167
17. Ј. Дучић: Гроф Сава Владисављевић
18. Модзалевскиј: Малоруссијски родословник. Киев 1912.
19. Г. Зелић: Житије I (1782)
20. Р. Грујић: Споменик II
21. Ј. Поповић: Срби у Банату (1955)
22. А. Јелачић: Војвођани у Русији. Нова Европа Загреб 1927.
23. Ј. Цвијић: Балканско полуострво I (71)

Укупни списак литературе и извора износи 53 јединице, које нажалост нисам могао дешифрирати. Но архивска грађа остаје на располагању. И овако окрњена литература и извори омогућавају увид у истраживачки рад аутора. Цјелокупни материјал за штампу припремио др Милош Бјеловитић. Напомињем да је ово необјављени рад аутора и долази на 397 мјесто његових библиографских јединица.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДР МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

Скраћенице:

АНУ БиН	<i>Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo</i>
ЕЈ	<i>Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb</i>
ЕР	<i>Etnološki pregled, Beograd</i>
ГГД	<i>Гласник Географског друштва, Београд</i>
ГЕИСАН	<i>Гласник Етнографског института Српске академије наука, Београд</i>
ГЕМ	<i>Гласник Етнографског музеја у Београду, Београд</i>
ГСНД	<i>Гласник Скопског научног друштва, Скопље</i>
GZM	<i>Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo</i>
NS	<i>Nova serija</i>
НЗМС	<i>Научни зборник Матице српске, Нови Сад</i>
ППНП	<i>Прилози проучавању народне поезије, Београд</i>
РВМ	<i>Рад војвођанских музеја, Нови Сад</i>
САН	<i>Српска академија наука</i>
СЕЗБ	<i>Српски етнографски зборник, Београд</i>
ЗНЖО	<i>Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, Загреб</i>

1924.

1. „Фоча“, *Гласник Феријалног Савеза*, (Београд), II, бр. 6 и 7 (јан. и феб.), 5-7.
2. „Дубровник у Босни“, ГЗМ, XXXVI, 101-106.
3. „Манастир Удрим или Гостовић“, ГЗМ, XXXVI, 109-112.
4. „Високо“, ГГД, 11, 76-93.

1925.

5. „Положај Босне у нашој држави. Неколико опажања“ *Народ*, (Сарајево), V, бр. 22 (19. март).
6. „Kraljeva Sutjeska“, *Slobodna štampa*, (Sarajevo), 56 i 57 (7. i 8. nov.).

1926.

7. „Натпис на стећку у Тичићима“, ГЗМ, XXXVIII, 79-80.

1927.

8. „Нови подаци о Какњу“, ГЗМ, XXXIX, 225-230.
9. „Породична, лична и еснафска слава у Велесу“, ГЕМ, II, 28-33.
10. „Др. Јован Цвијић“, *Средина*, (Тузла), III, св. 2 (15. март), 23-24.

1928.

11. „Ранија привреда у околини Високог“, ГГД, XVI, 12-18.
12. „Костурнице у Велесу“, ГСНД, III, 289-292.
13. „Starine u Bakićima kod Olova“, GZM, XL, 69-78.
14. „Славе или Службе (Височки Горњи Крај)“, ЗНЖО, XXXVI, св. 2, 329-341.
15. „Из прошлости Сарајева (Успомене једног Велешанина који је зидао сарајевску Нову цркву)“, *Преглед*, (Сарајево), 56. 171-173.
16. „Височка нахија“, СЕЗБ, XLIII, 191-647.

Општи дио штампан посебно под насловом: „Етничка прошлост нашег народа у околини Високог (у Босни). Етнолошка расправа. (Београд), 1-146. Под истим насловом један одјељак је објављен у Прегледу, (Сарајево), 51, (април 1928), 4-6.

1929.

17. „Шарлаганције у Велесу“, ГСНД, V, 283-294.
18. „Привреда, саобраћај и насеља у Височној Нахији“, *Посебна издања Географског друштва*, (Београд), 7, 1-68.
19. „Геофагија у нашем народу“, ГЕМ, IV, 101-104.
20. „Пресипање белим просом“, ГЕМ, IV, 112-113.
21. „Дивљански ковчези“, ГЗМ, XLI, 109-113.

1930.

22. „Боровица“, СЕЗБ, XLVI, 593-616.
23. „Вогошћа и Биоча у Босни“, СЕЗБ, 617-696.
24. „Zbornik Petra Vajića iz Radovlje u Bosni“, *Narodna Starina*, (Zagreb), 22, 224-227.
25. „Задруга спасића (Чуровска кућа) у Булачанима“, ГСНД, VII-VIII, 369-379.
26. „Трећи конгрес словенских географа и етнографа“, *Преглед*, (Сарајево), V, св. 80, 550-552.
27. „Етнолошки опис пута Вардиште-Ускопље“, Опис пута III конгреса словенских географа и етнографа, (Београд), I, 186-189; II, 13-16, 58-62.
28. „Крсно име и сличне славе у Модричи“, ГЗМ, XLII, 205-210.
29. „О етнолошком пручавању Јужне Србије“, *Годишњак скопског филозофског факултета*, (Скопље), I 117-126.
30. „Једна напомена о сахрањивању мртваца у средњој Далмацији“, ГЕМ, V, 138-139.

1931.

31. „Патишка“, *Јужни преглед*, (Скопље), (април.), 163-174.
32. „’Бошњаци’ у околини Скопља“, *Преглед*, (Сарајево), VII, св. 94-95, 262-264.
33. „Породична и сличне славе у Тетову“, ГЕМ, VI, 16-27.
34. „Тајни језици у Велесу“, ГСНД, XI, 179-182.
35. „Извјештај о антропогеографским и етнолошким проучавањима у струмичком срезу 1931. год.“, ГСНД, XI, 198-202.

1932.

36. „Башино Село“, *Јужни преглед*, (Скопље), (јан.), 33-40.
37. „Бећарнице и кућарнице у Скопској котлини“, Зборник радова на III конгресу словенских географа и етнографа у Југославији 1930, (Београд), 250-254.
38. „Православна црква и школа у Модричи“, *Преглед*, (Сарајево), књ. VIII, год. IV, 563-566, 647-653.
39. *Модрича*, Сопствено издање, (Скопље), 75 стр.
40. „Занимљиви култни предмети и обичаји у селу Текији (у срезу Жегликовском)“, *Јужни преглед*, (Скопље), (окт.), 409-418.
41. „Visočki Čigani“, *Narodna starina*, (Zagreb), XI, 27-46; i *Etnološka biblioteka*, (Zagreb), 20. str.
42. „Етнолошке белешке из северних велешких села“, ГЕМ, VII, 64-77.

43. „Етнологија у часопису 'Јужна Србија'“, ГЕМ, VII, 122-128.
44. „Etnologija u Glasniku Skopskog naučnog društva“, *Narodna starina*, (Zagreb), IX, 478-482.
45. „Borovičani“, ZNŽO, XXVIII, sv. 2, 216-223.
46. „A. Šomet de Fose i njegovo delo o Bosni“, *Pregled*, (Sarajevo), VIII, sv. 99-100 (mart-april), 206-211.
- 46a. „A. Шомет де Фосе, Душевне особине и и обичаји Босанаца“, Прево (с француског) Мил. С. Филиповић, *Преглед*, (Сарајево), VIII, св. 99-100 (март-април), 166-173.
47. „Прозор“, ГГД, XVIII, 1-16.
- 1933.**
48. „Питања за сакупљање грађе о примитивном грнчарству као женском раду“, *Учитељски покрет*, (Скопље), 140-142.
49. „'Кило' или 'кила', стара мера за жито“, *Јужни преглед*, (Скопље), 276-280.
50. „Begovi Korčići“ (povodom rasprave: Ante Šimčić, Begovi Korčići, ZNŽO, XXIX, 38-59), *Pregled* (Sarajevo), IX, sv. 115-116, 479-482.
51. „Контрола рађања на Гласинцу“, *Преглед*, (Сарајево), IX, 666-669.
52. „Ношење камена о врату (нови подаци)“, ГСНД, XII, 307-308.
53. „'Сребрни цар'“, ГЕМ, VII, 93-95.
54. „Тежачке свеће и слични обичаји у неким крајевима“, ГЕМ, VIII, 95-98.
55. „Славонски вотиви од воска“, ГЕМ, VIII, 98-99.
56. „Цар Давид и св. Илија у циганском предању“, ГЕМ, VIII, 100-101.
57. „Примитивна средства за пренос добара и кретање на Гласинцу“, ГЗМ, XLV, св. 2, 129-134.
- 1934.**
58. „Eine Wissenschaftliche Expedition der Belgrader Universität“, *Etnologischer Anzeiger*, (Stuttgart), III, 249
59. „Из недавне прошлости Велеса“, ГСНД, XIII, 131-140.
60. „Нови подаци о ношењу камена о врату“, ГСНД, XIII, 237-239
61. „'Летопис' манастира св. Арханђела у Чичеву (Велешки срез)“, *Јужни преглед*, (Скопље), 19-27.
62. „Резултати етнолошких истраживања у пределима око Андријевице и Косовске Митровице“, Извештај о стању и раду Задужбине Луке Ђеловића Требињца у години 1933, (Београд), 127-130.
63. „Положај и територијални развитак Велеса“, ГГД, XX, 1-16; XXI, (1935), 1-10.
64. „Varošica Olovo s okolinom“, *Franjevački vjesnik* za 1934. god., (Beograd), 231-247, 270-281, 301-312.
65. „Епска песма у околини Струмице“, ППНП, I 222-229.
66. „Епска песма у Средској“, ППНП, I, 260-262.
67. „Северна Велешка села“, СЕЗБ, LI, 64-56.
68. „Стари занати и еснафи у Велесу“, ГЕМ, IX, 46-56.
- 1935.**
69. „Антропогеографска и етнолошка проучавања у Струмичком срезу 1934. год.“, ГСНД, XIV, 207-208.
70. „Нови подаци о Черкезима у јужној Србији“, ГСНД; XIV, 267-268.
71. „Култ светог Саве“, *Календар Просвета* за 1936. год., (Сарајево), 32-38.

72. „Неимари цркве св. Богородице у Скопљу. Прошлост рода Зографских у Велесу“, Споменица правосл. храма св. Богородице у Скопљу, (Скопље), 299-314.
73. „Мијат Томић“, ППНП, II/2, 239-241.
74. „Записи и натписи (из Велеса и Струмичког среза)“, *Зборник за историју ј. Србије и суседних области*, (Скопље), I, 287-297.
75. „Деформисање лубање у Југославији“, ГЕМ, X, 18-32.
76. „Емин-ага и Ђор-Али-бег (прилог историји Велеса)“, *Јужни преглед*, (Скопље), X, 69-75; *Недеља*, (Београд), бр. 420, 3/24/45, 4-6.

1936.

77. „Цинцари у Велесу“, *Јужни преглед*, (Скопље), св. 5. (мај), 173-180.
78. „Метални вотиви код православних Срба“, ГСНД, XV-XVI, (1935-36), 241-253.
79. „Нови подаци о калемљењу богиња у старије време“, ГСНД, XV-XVI, 413-415.
80. „Das Zerkratzen des Gesichts bei Serben und Albanern“, *Revue internationale des études balkaniques*, (Београд), III, 157-166.
81. „Женска керамика код балканских народа (резиме)“, *Résumés des communications présentées à la VI-e section (Ethnographie, sociologie, démographie, anthropologie) du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves à Sophia - 1936, 9-11*.
82. „Тетовисање у јужној Србији“, *Годишњак Скопског филозофског факултета*, (Скопље), II, (1931-1933), 75-96.
83. „Женска керамика код балканских народа“, *Comptes rendus du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves. (Sofija)*, 247-252.

1937.

84. „Култ Стевана Дечанског на Овчем пољу“, *Хришћанско дело*, (Скопље), III, 180-195.
85. „Пловидба Вардаром од Скопља до Солуна“, *Време*, (Београд), (6-9. јан.), 31.
86. „Божићни обичаји у Волковији (у Пологу)“, *Јужни преглед*, (Скопље), 29-31.
87. „Проучавање села“, *Преглед*, (Сарајево), књ. XIII, год. XI, 163-164, 507-512; *Бразда*, (Београд), I 1941, 83-87.
88. „Србљаци“, *Српски књижевни гласник*, (Нови Сад), НС, LI, (16. авг.), 612-625.
89. „Исхрана јужносрбијанског сељака“, *Социјално-медицински преглед*, (Београд), IX, 158-162.
90. „Вртјаковићи“, *Narodna starina*, (Zagreb), XIII, sv. 33, 93-97.
91. „Етничке прилике у јужној Србији“, Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења јужне Србије 1912-1937, (Скопље), 387-497.
92. „Култ змије у околини Скопља“, Библиотека Централног хигијенског завода, (Београд), 25, *Miscellanea*, I, 136-149.
93. „Лекаруша из Тешња“, библиотека Централног хигијенског завода, (Београд), 25, *Miscellanea*, I, 150-157.
94. „Говдаров Камен на Овчем пољу“, ГЕМ, XII, 20-29.
95. „Аустријска војска у Велесу и Штипу 1689. године“, *Југословенски историјски часопис*, (Београд), III, 277-282.

1938.

96. „Одисеја галипољских Срба“, *Политика*, (Београд), (6-9. јан.), 17.
97. (Са др. Ј. Ердѣљановић) „Упутства за испитивање народног живота, обичаја и особина у јужној Србији“, Упутства Скопског научног друштва, (Скопље), св. 1, 80 стр.
98. „Каргалија и његови потомци (Прилог историји Струмице)“, *Јужни преглед*, (Скопље), 23-29, 65-69.
99. „Три примера како постају народне песме“, ППНП, V, 44-53.
100. „Посматрања о телесним и душевним особинама становника Скопске котлине“, *Социјално-медицински преглед*, (Београд), X, 223-247.
101. „Ускрс код муслимана“, *Хришћанско дело*, (Скопље), 4. стр.
102. „Др Сима Тројановић“, *Годишњак Скопског филозофског факултета*, (Скопље), III, 241-243.
103. „Крпље“ (Povodom gasprave Vere Kožak: Krpље, hodaljke za snijeg), *Narodna starina*, (Zagreb), XIII (1934), 192-199.
104. „Самарције у Струмици“, ГЕМ, XIII, 144-147.
105. „Неколики херцеговачки записи“, *Старинар*, (Београд), Трећа серија, XIII, 205-207.
106. „Тепсијање“, ППНП, V, 252-254.
107. „Однос народне приповетке и епске песме“, ППНП, V, 254-255.
108. „Номадски Цинцари на Ограждену“, ГГД, XXIV, 59-72.

1939.

109. „Тежакбаша, занимљива установа на селу“, *Политика*, (Београд), (6-9. јан.), 16.
110. „Песма сјабија нема“, ППНП, VI, 98-99.
111. „Свети Сава у култу и предању у североисточној Босни“, *Братство*, (Београд), XXX, 17-25.
112. „Татуиране во Болгарија“, *Известиа на Народни етнографски музеј во Софија*, (Софија), XIII, 203-204.
113. „Чечава“, *Развигак*, (Бања Лука), 123-126.
114. „Хаци-Лазар Јовановић, учитељ и лекар у Тешњу и Тузли“, *Преглед*, (Сарајево), 46-53.
115. „Почеци парохијских матица у Босни“, *Нови источник*, (Сарајево), 162-163.
116. „Град и предео Бирач“, *Југословенски историјски часопис*, (Београд-Загреб-Љубљана), V, 212-214.
117. „Краљ К'зи“, *Југословенски историјски часопис*, (Београд-Загреб-Љубљана), V, 215-217.
118. *Дебарски Дримкол*, (Скопље), 153. стр.
119. „Обичаји и веровања у Скопској котлини“, СЕЗБ, LIV, 277-566.
120. „Изгубљене песме о једној буни“, ППНП, VI, 264-266.

1940.

121. „Етнолошко друштво у Скопљу и његов часопис“, *Етнологија*, (Скопље), I, 1-2.
122. „Моба за тешке транспорте“, *Етнологија*, (Скопље), I, 19-42.
123. „Хеџим Димитрија и Захарија Парлићи“, Библиотека Центар, хиг. завода, (Београд), 41. *Miscellanea*, 3, 207-216.
124. *Манастир Удрим или Гостовић у Босни*, (Скопље), 23. стр.

125. *Манастир Возућа у Босни*, (Скопље), 34. стр.
126. „Срби Голобрђани у Италији”, *Етнологија*, (Скопље), I, 129-134.
127. „Два српска рода с влашким презименима”, *Етнологија*, (Скопље), I, 174-176.
128. „Текија Расухача”, *Етнологија*, (Скопље), I, 176-178.
129. „Неки погребни обичаји у Ибарском Колашину”, *Етнологија*, (Скопље), I, 178-179.
130. *Голо Брдо*, (Скопље), 85. стр.
131. „Марков Камен код Корише”, *Етнологија*, (Скопље), I, 244.
132. „Доњи Бинач (Неколико етнoлошких бележака)”, ГЕМ, XV, 33-40.
133. „Le Village en Serbie Méridionale” Proceedings of the XIVth International Congress of Sociology, (Bucuresti), Papers, Série B, The Village, V, II, 38-48.
- 1941.**
134. „Неке особине јужносрбијанског села”, Календар Споменица Село 1941, (Београд), 353-355.
135. „Туркмени на Балкану”, *Етнологија* (Скопље), II, 21-26.
- 1945.**
136. „Несродничка и предвојена задруга”, (Београд), 61 стр.
- 1946.**
137. „Галипољски Срби”, (Београд), 124. стр.
138. „Одлажење на прехрану”, ГГД, XXVII, 76-91.
- 1948.**
139. „Бијели Павле”, *Историјски записи* (Цетиње), I, 168-178, 256-263.
140. „Пепељари. Прилог историји шумске привреде”, *Музеји*, (Београд), I, 19-26.
141. „Старе сеоске књиге и рукописи по североисточној Босни”, ГЗМ, НС, III, 251-260.
142. „Трагови Перунова култа код Јужних Словена”, ГЗМ, НС, III, 63-79.
- 1949.**
143. „Андреја Дамјановић из Велеса, зограф и неимар (око 1843-1878)”, *Музеји*, (Београд), 2, 33-40.
144. „Теодор Стефанов Ваљевац, србијански иконописац 18. века”, *Музеји*, (Београд), 2, 145.
145. „Етнoлошки (етнографски) рад у Војводини”, *Летопис Матице Српске*, (Нови Сад), књ. 363 (април), 224-230.
146. „О 'варошицама' у селима”, ГГД, XXXIX, 33-37.
147. „'Велики Плуг'”, *Историјско-правни зборник*, (Сарајево), I, 138-140.
148. „Живот и обичаји народни у Височкој Нахији”, СЕЗБ, LXI, 336 стр.
149. „Обичај колективног трајног жаљења”, *Историјски записи*, (Цетиње), IV, 77-85, 152-156.
150. „Анкета Етнографског музеја у Београду о играма под маскама (Извјештај)”, *Музеји*, (Београд), 3-4, 163-166.
151. „Етнологија (Етнографија) у музејима АП Војводине”, *Музеји*, (Београд), 3-4, 157-162
152. „Сребрни прстен из Тмаве у Топлици”, *Музеји*, Београд, 3-4, 29-34
153. „Надгробни натпис из Пусте Реке из XIV века”, *Историјски часопис*, (Београд), I, 54.
154. „Потребно је да се у Београду оснује Музеј примењене уметности”, *Уметност*, (Београд), I, 61-62.

155. „Својина воћака по народним правним обичајима“, *Историјско-правни зборник*, (Сарајево), 2, 69-99.
156. „Одлажење на прехрану (Нови подаци)“, ГГД, ХХІХ, св. 2, 153-155.

1950.

157. (Са Ђоком Мазалићем). „Манастир Папраћа у Босни“, *Споменик САН*, (Београд), ХСІХ, 96-114.
158. (Са Ђоком Мазалићем). „Манастир Тамна“, *Споменик САН*, (Београд), ХСІХ, 115-130.
159. „Трачки коњаник у обичајима и веровањима савремених балканских народа“, *Научна издања Матице Српске*, (Нови Сад), књ. IV, 49. стр.
160. „Родовске трпезе, колибе или собрашнице“, ГЗМ, НС, IV-V, 95-102.
161. „Музејски сарадници или повереници“, *Музеји*, (Београд), 5, 47-52.
162. „Наџак и џида“, *Музеји*, (Београд), 5, 113-128.
163. „Лутке по кућама и прозорима“, НЗМС, I, 276.
164. „Мађијско разбијње судова“, НЗМС, I, 110-127.
165. „Земљани лонац као музички инструмент“, НЗМС, I, 275-276.
166. „Стари српски записи и натписи из североисточне Босне“, *Споменик САН*, (Београд), ХСІХ, 65-95.
167. „Сеоски Циганин“, *Историјско-правни зборник*, (Сарајево), 3-4, 223-226.
168. „Гласинац, антропогеографско-етнолошка расправа“, СЕЗБ, LX, св. 2, 1-287.

1951.

169. „Народна ношња у Рами“, ГЗМ, НС, VI, 121-132.
170. „Проучавање стећака“, *Зборник заштите споменика културе*, (Београд), I, 131-137.
171. „Женска керамика код балканских народа“, *Посебна издања САН (Етнографски институт књ. 2)*, (Београд), CLXXXI, 185 стр.
172. „Цинцари у Босни“, *Зборник радова Етнографског института САН*, (Београд), 2, 51-105.
173. „Крштени муслимани“, *Зборник радова Етнографског института САН*, (Београд), 2, 114-123.
174. (Са Ђоком Мазалићем). „Манастир Озрен“, *Споменик САН*, (Београд), CI, 89-123.
175. (Са Ђоком Мазалићем). „Црква Ломница у Босни“, *Споменик САН*, (Београд), 125-154.
176. „Постављање изложбе у етнографском музеју“, *Музеји*, (Београд), 6, 6-15.
177. „Рама. Проматрања о привреди, саобраћају и насељима“, *Посебна издња Српског географског друштва*, (Београд), св. 29, 76 стр.
178. „Рабош-календар у Банату“, НЗМС, 2, 121-122.
179. „Војвођански ћилими у народним обичајима“, НЗМС, 2, 75-82.

1952.

180. „Иконе на стаклу код војвођанских Срба“, РВМ, I, 79-86.
181. „Озрењаџи или Маглаџи - Етнолошки приказ“, ГЗМ, НС, VII-VIII, 337-374.
182. „Капиште“, *Историјски часопис*, (Београд), III, 265-266.
183. „Празник 'Оцило и кремен'“, НЗМС, 3, 145-151.

184. „Љубо Мићевић и његов допринос науци о народу“, СЕЗБ, LXV, IX-XII.
185. „Beleške o poreklu stanovništva u Sarajevskoj Vrhovini“, GEISAN, I, 387-391.
186. „Ћилимарство у Средачкој Жупи, *Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-1951*, (Београд), 93-100.
187. „Прилог проучавању живота народне приче“, GEISAN, I, 493-496.
188. „Лончаство у Кучину и Цурову код Прибоја на Лиму“, GEISAN, I, 507-509.
189. „Светозар Раичевић (1902-1950)“, GEISAN, I, 569-570.
190. „Први међународни конгрес за европску и западну етнологију“, GEISAN, I, 575-576.
191. „Изложба етногенезе Јужних Словена у Уметничком музеју у Београду (1950)“, GEISAN, I, 590-593.

1953.

192. „Folk Music in Yugoslavia“ (predgovor), *Ethnic Folkways library* P434, (Folkways Records & Service Corp.), 117 West 46th Street NYC.
193. „Народне ношње у Војводини“ (Предговор), *Посебна издања Научног одељења Матице српске, Секција за етнологију*, (Нови Сад), 2,
194. „Белешке о ћилимарству у Војводини“, НЗМС, 4, 136-152.
195. „Жир у исхрани балканских народа“, ЗНЖО, XXXVII, 17-38.
196. „Романтизам у народној ношњи: хаљетак душанка“, РВМ, 2, 93-99.
197. „Сирота куделница. Прилог објашњењу чл. 64 Душанова законика“, НЗМС, 5, 40-46.
198. „Prilog istoriji naših muzeja“, *Muzeji*, (Zagreb), 8, 123-129.
199. „Različita etnološka grada iz Rame“, *Bilten Instituta za proučavanje folklor*a, (Sarajevo), II, 343-357.
200. „Основни карактер и структура народног веровања у источном делу Југославије“, НЗМС, 6, 59-68.
201. „Страцин“, 1. Насеља и порекло становништва, 2. Народни живот обичаји, (Рукопис у Српској академији наука и уметности у Београду.).
202. „The Bektashi in the district of Strumica (Macedonia)“, *Man*, (London), LIV (jan), 10-13.
203. „Уз чланак Ђорђа Боте“, НЗМС, 9, 137-138.
204. „Дикјан у Македонији“, ГЕМ, XVII, 70-74.
205. „Levirat i sororat kod Srba, Hrvata i Arbanaca“, RVM, 3, 139-146.
206. „Jarilo kod Srba u Banatu“, NZMS, 8, 42-55.
207. „Motiv o Dedalovu i Ikarovu letu u savremenom balkanskom narodnom predanju“, *Živa antika*, (Skoplje), IV, 135-143.
208. „Još o tragovima Perunova kulta kod južnih Slovena“, GZM, NS, IX, 181-182.
209. „Društvene i običajno-pravne ustanove u Rami“, GZM, NS, IX, 169-180.
210. „Folk religion among the orthodox population in eastern Yugoslavia (some remarks and considerations)“, *Harvard Slavic Studies*, (Cambridge), II, 359-374.
211. „Десет година од смрти Тихомира Ђорђевића“, *Књижевне новине*, (Београд), 3 (3. јун), 8.
212. „Село у Србији крајем 18. и почетком 19. века“, *Географски лик Србије у доба првог устанка. Посебна издања Српског географског друштва*, (Београд), св. 32, 74-87.

1955.

213. „Avankulat", EJ, I, 256.
214. „Zauzimanje zemlje obilaženjem na konju", *Bilten Instituta za proučavanje folkloru*, (Sarajevo), III, 97-104.
215. „Primjer kako i danas postaju običaji", *Bilten Instituta za proučavanje folkloru*, (Sarajevo), III, 151-152.
216. (Sa Persidom Tomić) „Gornja Pčinja", SEZb, LVIII, 134 str.
217. „Beleške o narodnom životu i običajima na Glasincu", GZM, NS, X, 117-136.
218. „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini", *Pregled*, (Sarajevo), VII (okt.), 211-215.
219. „Рама у Босни", СЕЗб, LXIX, 1-228.
220. „Аутобиографија и мемоари обичних људи", *Живот*, (Сарајево), (дец.), 799-804.
221. „Различита етнoлошка грађа из Јарковца (у Банату)", НЗМС, 11, 81-117.

1956.

222. „Proposal for co-operation among museums on the registration of Yugoslav ethnographical items in museums outside of Yugoslavia", papers of the International Congress of European and Western Ethnology, Stockholm, 60-61.
223. „Cincari" (Aromuni)", EJ, II, 378-380.
224. „Cigani", EJ, II, 376-377.
225. „Bratstvo", EJ, II, 188-189.
226. „Das Gebaude Tronj in der Umgebung von Skoplje", *Godišnjak Balkanološkog instituta*, (Sarajevo), I, 456-473.
227. „Капитолске гуске у балканском народном предању", *Годишњак Балканолошког института*, (Сарајево), I, 474-478.
228. „Савремена етнологија или етнографија. Осврт на чланак Ш. Кулишића: 'Антиисторизам функционалне школе у етнологији'", *Преглед*, (Сарајево), 3-4 (март-април), 143-152.
229. „О прибављању животних намирница сакупљањем код Срба и Македонаца", ГЗМ, НС, XI, Сарајево, 123-139.
230. „Киселица и буза", НЗМС, 15, 63-68.
231. „Мијо Жуљић", *Живот*, (Сарајево), (март), 191-192.
232. „Chaumette des Fosses, Gabriel Amédée", EJ, II, 374-375.

1957.

233. „Цвијићева антропoгеографска школа", *Географски преглед*, (Сарајево), I, 9-24.
234. „Горња Босна", *Географски преглед* (Сарајево), I, 160-161.
235. „Враћни потоћник код Срба и Хрвата", *Научно друштво NR Bosne i Hercegovine, Radovi*, (Sarajevo), VII, 143-162.
236. „Бугар-кабаница", *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, (Београд), XXIII, 78-82.
237. „Етнологија (етнографија) у завичајним музејима", *Музеји*, (Загреб), 11-12, 5-62.
238. „Ћилими и ћилимарство у нашим земљама", ГЗМ, НС, XII, 179-193.
239. „Качкаваљ у Македонији и Србији", ГЕМ, XX, 125-128.
240. „Слад или сладе, старинско јело у Војводини", НЗМС, 16, 128-130.

1958.

241. „Lokalna predawa - zanemarena vrsta usamljene književnosti. Folklor u „Naseljima“, Rad kongresa folklorista Jugoslavije na Bjelašnici 1955. i u Puli 1952, (Zagreb), 137-144.
242. "Povodom jedne kritike "Bračnog pomoćnika-", Pregled, (Sarajevo), X, knj. 1. 396-397.
243. "Nekoliko misli o zaštiti spomenika etnološkog karaktera", *Naše starine*, (Sarajevo), V, 5-11.
244. „Рабош-календар у околини Сарајева“, ГЗМ, НСД, XIII, 223.
245. „Цинцари у старој Рашкој (Санџаку)“, ГЗМ, НСД, XIII, 221-222.
246. Предговор за село „Банатске Хере“, *Банатске Хере* (Нови Сад, 7-9.
247. „Ко су Банатске Хере“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 13-14.
248. (Са Б. Букуров и Р. Николић) „Херска села у Југославији“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 38-50.
249. (Са Б. Букуров) „Херска села у Румунији“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 51-54.
250. „Ћилимарство“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 146-148.
251. „Вера и црква у животу банатских Хера“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 264-291.
252. „Слава и светац“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 292-295.
253. Постанак и развитак групе банатских Хера“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 355-392.
254. „The Hera in Banat“, *Банатске Хере*, (Нови Сад), 393-397.
255. „Takovo Region in Serbia“, *Bulletin de l' Académie Serbe des Sciences*, (Beograd), XXII, 41-43.
256. „Трагови старословенске тризне код Јужних Словена“, Трећи конгрес фолклориста Југославије... 1956, (Цетиње), 335-336.
257. "Proučavanje naseljavanja Vojvodine", *Matica srpska, Posebna izdanja*, (Novi Sad), 20 str.
258. „Попис Срба харачких обвезника у Модричи и колини 1851“, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Радови*, (Сарајево) X, 111-155.
259. „Самоубиство у пределу Таково“, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Радови*, (Сарајево), X, 157-201.
260. "Narodna pesma i narodni život (Rezime)", Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, (Zagreb), 175-176.
261. "Vicarious paternity among Serbs and Croats", *Southwestern Journal of Anthropology*, (Albuquerque), vol. 14, 156-176.
262. "Povodom osnivanja etnološkog društva Jugoslavije", *Etnološko društvo Jugoslavije, Prilog Biltenu*, (Beograd), 3, 7.
263. „Хас под Паштриком“, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Дјела*, (Сарајево), XIII, 130. str.
264. "Prvo savetovanje jugoslovenskih etnologa", *Pregled*, (Sarajevo), X, knj. 2, 323-324.
265. "Ere (Here)", *EJ*, III, 268-296.
266. "Etnologija Bosna i Hercegovina", *EJ*, III, 276-277.
267. „Један 'крстасти барјак“, ГЕМ, XXI, 313-316.
268. „Предања у Херцеговини о манастиру Папраћи“, *Чланци и грађа за културну историју источне Босне* (Тузла), II, 199-201.
269. „Грђић-Бјелокосић, Лука“, *EJ*, III, 618.

1959.

270. „Казивања Јовице Сајића из Кожуха“, *Чланци и грађа за културну историју источне Босне*, (Тузла), III, 113-140.
271. „Бакарно или мједено гумно“, ЕП, I, 19-33.
272. (Са Љ. Мићевић) „Попово у Херцеговини“, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Дјела*, (Сарајево), XV, 235 стр.
273. „Jeremić Risto“, ЕЈ, IV, 468.
274. „Модрича некад и сад“, Географско друштво Босне и Херцеговине, *Посебна издања*, (Сарајево), 1, 99 стр.
275. „Die serbokroatischen Mohammedaner“, *Tribus*, (Stuttgart), 9, 55-56.
276. „Таково“, СЕЗБ, LXXV, 1-289.
277. „Брак између првих рођака (blint'amm) код српско-хрватских муслимана“, *Социологија*, (Београд), 3-4, 55-56.
278. „Спаљивање мртвих код Јужних Словена“, РВМ, 8, 119-133.

1960.

279. „Празник трешања“, ЕП, II, 25-30.
280. „Рихард Турнвалд у Босни“, ЕП, II, 175-178.
281. „Otkuda i šta znače gvozdeni klinci u rimskim grobovima“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, (Tuzla), XV, 69-74.
282. „Propast franjevačkog manastira Gradovrha kod Tuzle i poreklo ikone Сне Госпе у франјевачком манастиру у Ваћу“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, (Tuzla), IV, 89-94.
283. „Narodni život Srba u severoistočnoj Bosni prema jednoj anketi 1911“, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, (Tuzla), IV, 199-332.
284. „Белешке о сеоској ношњи у Врањском Поморављу“, ГЕМ, XXII-XXIII, 159-169.
285. „Осврт на промет грнчарских производа и кретање грнчара - Занемарена страна проучавања керамике“, РВМ, 9, 245-249.
286. „Volks glauben auf dem Balkan“, *Südost-Forschungen*, (München), XIX, 239-262.

1961.

287. „Пријатељство на основи размена добара и услуга“, *Географски преглед*, (Сарајево), I, 83-94.
288. „Кров 'руска треска' у Босни, *Географски преглед*, (Сарајево), V, 151-155.
289. „Накнадне бабине или повојнице“, ЕП, III, 121.
290. „Етнологија и наш систем образовања“, *Библиотека етнoлошког друштва*, (Београд), 3, 5-31.
291. „Етнoлошке белешке из Пусте Реке“, *Лесковачки зборник*, (Лесковац), I, 13-16.
292. „Прилози познавању народног живота у Лесковачкој Морави“, *Лесковачки зборник*, (Лесковац), I, 101-107.
293. „Називање страна света и народа по бојама“, НЗМС, 29, 69-77.
294. „Stvaranje etničkih grupa na planinama“, Научно друштво NR Босне и Херцеговине, *Radovi*, (Sarajevo), XVIII, 103-118.
295. „Ustanove esnafskog karaktera na selu“, Научно друштво NR Босне и Херцеговине, *Radovi*, (Sarajevo), XVIII, 121-147.
296. „Zur Gottheit Mokoš bei den Südslaven“, *Die Welt der Slaven*, (Wiesbaden), VI, 393-400.

297. „Zur Erforschung der Kolonisation in Vojvodina“, *Südost-Forschungen*, (München), XX, 288-290.
298. „Zum Problem des 'Fautragens'“, *Südost-Forschungen* (München), XX, 260-266.
299. „Žene kao narodni glavari kod nekih balkanskih naroda“, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Balkanološki institut, *Godišnjak*, (Sarajevo), II, 139-157.
300. „Kineski zid u balkanskom folkloru“, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Balkanološki institut, *Godišnjak*, (Sarajevo), II, 213-218.
301. „Последњи дани кућне задруге у Босни“, *Социологија*, (Београд), 3-4, 70-81.
302. „Утицај власти на народну ношњу“, *РВМ*, 10, 59-68.
- 1962.**
303. „Различита етнoлошка грађа из Војводине“, *Прилози и грађа*, (Нови Сад), I, 114 стр.
304. „Koljivo“, *EJ*, V, 97
- "Krsna slava (slava, služba, krsno ime etc.)", *EJ*, V, 427.
- "Krvna osveta", *EJ*, V, 438.
- "Kamenovanje", *EJ*, V, 182.
- "Kiseljak 1", *EJ*, V, 250.
- "Kiseljak 2", *EJ*, V, 250.
- "Knežina", *EJ*, V, 265.
- "Korjenici", *EJ*, V, 317.
- "Kraljeva Sutjeska (Sutjeska)", *EJ*, V, 347.
- "Krašovani (Karašani, Karaševci, Karaševci)", *EJ*, V, 386.
- "Kušlat", *EJ*, V, 460.
- "Lastva (Gornja i Donja)", *EJ*, V, 474.
- "Lepenica 2", *EJ*, V, 514.
- "Lomnica (Lovnica)", *EJ*, V, 548-549.
- "Ljubomir", *EJ*, V, 575.
305. „Starinska groblja u predelu Takovo. Prilog proučavanja stećaka“, *Naše starine*, (Sarajevo) VIII, 153-162.
306. „Potrebe etnološkog snimanja u dolini Trebišnjice“, *Naše starine*, (Sarajevo), VIII, 57-59.
307. „Die Leichenverbrennung bei den Südslaven“, *Wiener völkerkundliche Mitteilungen*, (Wien), Jahrgang X, Band V, 61-71.
308. „Етнoлошка проматрања у Топлици“, Архив Српске академије наука и уметности, (Београд), Рукопис.
309. „Коауторство у народној песни“, *Народно стваралаштво*, (Београд), 3-4, 198-203.
310. „Етнички плурализам у Војводини“, *ЕП*, IV, 56-63.
311. „Утицај географске средине на наше народне ношње“, *ЕП*, IV, 56-63.
312. „Дрвени топузи или кијача као средство за мађијско лечење код Арбанаса у западној Македонији“, *ЕП*, IV, 135-139.
313. „Значење придева 'десни' и 'леви' у нашим хидронимима“, „Географски преглед“, (Сарајево), VI, 152-154.
- 1963.**
314. „Forms and functions of ritual kinship among the south Slavs“, *Actes du VI Congrès international des sciences anthropologiques*, (Paris), Tome II (1960), 1 er volume, 77-80.

315. „Sklaпanje i razvod hrišćanskih brakova pred kadijama u tursko doba", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Radovi*, XX, 185-195.
316. „Eksoprik, mirašćija ili priorac kroz vekove. Prilog poznavanju života na selu kod Južnih Slovena", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine. *Radovi*, (Sarajevo), XX, 173-183.
317. „Еуганасија код Јужних Словена", *Социологија*, (Београд), V. бр. 1-2, 35-60.
318. „Lepenica kao regija", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, (Sarajevo), III, 13-25.
319. „Sastav i poreklo stanovništva, Lepenica", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, (Sarajevo), III, 209-234.
320. „Selo kao zajednica, Lepenica", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, (Sarajevo), III, 311-321.
321. „Brak, porodica, srodstvo, Lepenica", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, (Sarajevo), III, 323-339.
322. „Pogledi na svet Lepenica", Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, (Sarajevo), III, 341-363.
323. „Das Erebe der mittelälterlichen sächsishen Bergleute in den südslavischen Ländern", *Südost-Forschungen*, (München), 192-233
324. „Предговор", Симпозијум о средњовековном катуну, одржан 24. и 25. новембра 1961, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Посебна издања*, (Сарајево), II, 5-7
325. „Катун у нашој историографији", Симпозијум о средњовековном катуну, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Посебна издања*, (Сарајево), II, 9-14
326. „Структура и организација средњовековног катуна", Симпозијум о средњовековном катуну, Научно друштво НР Босне и Херцеговине, *Посебна издања*, (Сарајево), II, 45-112
327. „Сродство по млеку код Јужних Словена", ЕП, 5, 33-65.
- 1964.**
328. „Студије о слави, служби или крсном имену, I, Слава, служба или крсно име у писаним изворима до краја 18. века", НЗМС, 38, 51-75.
329. Torlak Alija, junak rada, *Putevi*, (Вања Лука), бр. 4. (juli-avg.) 375-382.
330. „Почеци и прошлост Зворничке епархије", *Богословље*, (Београд), VIII (XXIII), св. 1 и 2, 49-128
331. „Симболичка адопција", РВМ, 12-13, 37-42.
- 1965.**
332. „Symbolic Adoption among the Serbs", *Ethnology*, (Pittsburg), 4 (Jan.), 66-71.
333. „Pleme", ЕЈ, VI, 512-513.
„Modriča", ЕЈ, VI, 148.
„Moštanica", ЕЈ, VI, 167.
334. "Naučno delo Milovana Gavazzia", ЕР, 6-7, 3-5
335. "'Plaku i dheut', vrsta glavara kod Arbanasa", ЕР, 6-7, 117-122
336. „О имену 'Буњевци'", Матица српска, *Зборник за друштвене науке*, (Нови Сад), 40, 158-166.
337. „Буњевци у Босни", Матица српска, *Зборник за друштвене науке*, (Нови Сад), 40, 166-169.
338. „Аграрно-правни односи звани параспор или параспур", *Лесковачки зборник* (Лесковац), V, 3-15

339. „Турбе Шех-Синан-бабе и Побрин гроб у Сребренику”, *Чланци и грађа за културну историју источне Босне*, (Тузла), VI, 151-155.
340. „Прилог познавању веза између Крашована и Босне”, Матица српска, Зборник за друштвене науке, (Нови Сад), 42, 121-124.
341. „Народна медицина у Македонији”, Научно друштво за историју здравствене културе; Зборник радова са четрнаестог састанка 5-7 јун, 1965, Скопље-Охрид, (Београд), 165-185.
342. „Порекло, старост и распрострањење топонима и антропонима 'Штрпци'”, *Географски преглед*, (Сарајево), VIII-IX, 39-54.
343. „Einige Motive in der balkanischen Folklore”, *Zeitschrift für Balkanologie*, (Wiesbaden), Jahrgang xxx, 64-76.
344. „Zvanica ili uzov, ustanova uzajamnog gošćenja”, Научно друштво NR Босне и Херцеговине, *Radovi* (Сарајево), XXVI, 149-172.
- 345а. „Tragovi staroslovenske (staroruske) trizne kod Južnih Slovena”, Научно друштво NR Босне и Херцеговине, *Radovi*, (Сарајево) XXVI, 175-195.
- 345б. „Рефрен љело или љело у ритуалним песмама”, PBM, 14, 67-74.
- 1966.**
346. „О Živku Сногогчевићу”, Мемоари Živka Сногогчевића, ANUBiH, *Grada*, XIV, 7 - 10.
347. „Мемоари Živka Сногогчевића”, За штампу priredio M.S. Filipović, ANUBiH, *Grada*, XIV.
348. „Nekada katun Psoderci sada selo Soderce kod Vranja”, *Vranjski glasnik*, (Vranje), II, 59-67
- 1967.**
349. „Различита етнолошка грађа”, I Косово и Метохија, II Жур и околна села, III Црна Гора и Санџак, IV Источна Херцеговина, V Западна Босна, CE36, LXXX, 1-333.
350. „Čovekov dvojnik u narodnom verovanju Južnih Slovena”, ANUBiH, *Radovi*, XXX, 149-181.
351. „Postanak i značenje imena Semberija”, ANUBiH, *Radovi*, XXX, 187-192.
352. „Nekolike napomene o proučavanju predanja o starom stanovništvu”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, (Сарајево), XVI, 231-241.
353. „О имену 'Шокац-Шокци'”, Матица српска, *Зборник за друштвене науке*, (Нови Сад) 47, 135-151.
354. „Протодјер”, *Лесковачки зборник*, (Лесковац) 79-83.
- 1968.**
355. „Velike babine”, ANUBiH, *Radovi*, XXXII, 143-144.
356. „Lidžba (bojkot)”, ANUBiH, *Radovi*, XXXII, 155-162.
357. „Žur and adjacent villages”, *Bulletin de l'Académie Serbe et des Arts*, (Beograd) XLII, 63-64.
358. „Etnographic notes from eastern Herzegovina”, *Bulletin de l'Académie Serbe et des Arts*, (Beograd) XLII, 65.
359. „Various ethnographic notes from Montenegro and the Sandžak”, *Bulletin de l'Académie Serbe et des Arts*, (Beograd) XLII, 67-69.
360. „Miscellaneous ethnographic notes from Kosovo and Metohija”, *Bulletin de l'Académie Serbe et des Arts*, (Beograd) XLII, 71-72.
361. „Raci”, EJ, VII, 3-4
 „Rod”, EJ, VII, 86-87
 „Smiljanić dr Manojlo”, EJ, VII, 413

362. „Јован Цвијић и српска етнологија“, Цвијићев зборник, (Београд) 27-41
363. „A magyarok az észak-boszniai észak-szerbiai néphagyományban“, *Műveltség és Hagomány*, (Debrecen), X, 37-53
364. „Празник Арлијев или Арнијев дан“, *Богословље*, (Београд), IX/XXXIV, св. 1 и 2, 175-184.
365. „Српска насеља у Белој Крајини у Словенији“, *Земља и људи*, (Београд) 18, 180-186
366. „Das Maskenwesen Jugoslaviens“, (Redigiert von Milovan Gavazzi), the section on masks in Serbia and Macedonia, *Archiv für Volkskunde*, (Basel), Jahrgangs 1967, 3-4, 188-192.
367. „Стање епске песме код Срба у Хабзбуршким земљама око 1731“, *Ковчежић: Прилози и грађа о Доситеју и Вуку* (Београд), 8, 46-53.
368. „Хајдучке иконе“, *Гласник-службени лист српске православне цркве* (Београд), XLIX (септ.), 188-189.
369. „Археологија и етнологија“, *Лесковачки зборник*, (Лесковац), VIII, 5-7
370. „Нави код балканских Словена“, *Лесковачки зборник*, (Лесковац), VIII, 67-74.
371. „Прилози историји етнологије код Срба“, *РВМ*, 15-17, 71-79.
372. „Српска етнологија“ Константина Николајевића из 1872.“, *РВМ*, 15-17, 187-188.
373. A commentary to Marcus S. Goldstein: "Anthropological research, action, and education in modern nations: with a special reference to the U.S.A", *Current Anthropology*, 9, br. 4, 257-258.
- 1969.**
374. „Мајевица. С обзиром на етничку прошлост и етничке особине мајевићких Срба“, *АНУБиН, Djela*, XXXIV, 269 str.
375. „Култ пророка Јеремије у традицији Јужних Словена“, *ГЕИСАН*, XI-XV 1962-1966, 143-159.
376. „Померања привредно-саобраћајних средишта на доњем току Неретве“, *Географски преглед*, (Сарајево), XIII, 29-33.
377. „Бугари у Босни“, *Књижевне новине*, (Београд), (мај)
378. „Narodna pesma i narodni život“, *ЕР*, 8-9, 37-50.
379. „Prilozi etnološkom proučavanju severoistočne Bosne“, *АНУБиН, Grada*, XVI, 1-169.
380. „Albanisch mit kyrilischen Buchstaben“, *Zeitschrift für Balkanologie*, (München), N. J. Jahrgang Nahrung VII, Heft 1-2, 22-23.
381. „Први календар у Босни“, *Политика*, (Београд), (5. јануар)
382. „Африка и наша земља“, *Политика*, (Београд), (26. јануар)
383. „Srpska naselja u Beloj Krajini“, *АНУБиН, Radovi*, XXXV, 238.
384. „Са Змијања“, *Крајина и Крајишници*, (Београд), II, 46-52
385. „Die Navi bei den Balkan-Slaven. Das Heidnische und Chrisliche Slaventum“, *Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Razisbonensis anno 1967 celebrati*, (Wiesbaden), 105-113.
386. „Вук Караџић као етнолог“, *Сабрана дела Вука Караџића, Етнографски списи*, (Београд), 393-403.

1969/1970

387. „Megara“, *Zeitschrift für Balkanologie*, (München), Jahrgang VII, Heft 1-2, 24-25.

1970.

388. „Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi Južnih Slovena“, *Orijentalni institut, Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Sarajevo), XVI-XVII (1966-1967), 101-116.

1971.

389. „Неки елементи византијског порекла код балканских Словена“, *Годишњак Балканолошког института - Балканика*, (Београд) II, 349-356.

390. „Šomet de Fose i njegovo delo o Bosni“, *GZM, NS, XXVI*, 179-219.

391. „Кућна задруга“, *EJ, VIII*, 573-576.

1972.

392. „Таковци. Етнолошка проматрања“, *СЕЗБ, LXXXIV*, 274. стр.

393. „Methoden der Urbarmachung in Jugoslawien“, *Getreidbau in Ostund Mitteleuropa*, (Budapest), 179-204.

394. „Vuk Stefanović Karadžić i srpska etnologija“, *Sabrana dela Vuka Karadžića*, (Beograd), knj. XVII (Etnografski spisi), 513-577.

1982.

395. „Among the people“, *Selected writings of Milenko S. Filipović, Papers in slavic philology*, (Ann Arbor) 3, 295. str.

1986.

396. *Трачки коњаник*, Студије из духовне културе, Библиотека Баштина, (Београд), 350. стр.

Радмила Фабијанић